

Rijksinstituut voor Volksgezondheid
en Milieu
*Ministerie van Volksgezondheid,
Welzijn en Sport*

Handreiking Beoordelingskader Gezondheid en Milieu - veehouderij

RIVM Briefrapport 2016-0013
J. de Wolf

Rijksinstituut voor Volksgezondheid
en Milieu
*Ministerie van Volksgezondheid,
Welzijn en Sport*

Handreiking Beoordelingskader Gezondheid en Milieu - veehouderij

RIVM Briefrapport 2016-0013
J. de Wolf

Colofon

© RIVM 2016

Delen uit deze publicatie mogen worden overgenomen op voorwaarde van bronvermelding: Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu (RIVM), de titel van de publicatie en het jaar van uitgave.

J. de Wolf (auteur), RIVM

Contact:
Centrum Gezondheid en Milieu
cgm@rivm.nl

Dit onderzoek werd verricht in opdracht van het Programmacollege Gezondheid en Milieu en is gefinancierd door het ministerie van VWS in het kader van project V/200112/16/PC: Ondersteuning GGD'en

Dit is een uitgave van:
**Rijksinstituut voor Volksgezondheid
en Milieu**
Postbus 1 | 3720 BA Bilthoven
Nederland
www.rivm.nl

Publiekssamenvatting

Handreiking beoordelingskader veehouderij

Het 'Beoordelingskader Veehouderij' is een hulpmiddel om lokale vragen over de gezondheid van omwonenden van veehouderijen systematisch aan te pakken. Het beoordelingskader heeft vooral meerwaarde in complexe situaties, bijvoorbeeld wanneer partijen met verschillende belangen zijn betrokken of wanneer lastige afwegingen moeten worden gemaakt. Het helpt om tot een afgewogen besluit te komen. Deze handreiking geeft aan op welke manier het beoordelingskader kan worden gebruikt. Doelgroep van deze handreiking zijn in eerste instantie de GGD'en. Maar ook andere partijen die met dit instrument werken, zoals gemeenten, kunnen er hun voordeel mee doen.

Voor het beoordelingskader komen alle betrokken partijen bijeen om op basis van vijf thema's vragen over de te behandelen situatie te beantwoorden. De thema's zijn: de omvang van de gezondheidseffecten, de ernst, de waardering, mogelijke maatregelen en de effectiviteit daarvan, en ten slotte de kosten en baten. Op deze manier wordt de bestaande kennis in beeld gebracht en komen ook minder 'hardere' aspecten, zoals sociaaleconomische inzichten, aan bod. Op basis van deze informatie zijn beleidsmakers beter in staat om tot besluitvorming te komen; het beoordelingskader levert dus niet rechtstreeks een besluit op.

In 2013 is het Beoordelingskader Veehouderij in vier pilots getest. De ervaringen uit de pilots zijn gebruikt als input voor deze handreiking.

Kernwoorden: beoordelingskader, gezondheid en milieu, veehouderijen, GGD

Synopsis

Guidance on the 'assessment framework' Livestock

The 'Assessment framework Livestock' is a tool to systematically deal with local questions on the health of neighbouring residents of livestock operations. This framework has added value in complex situations, for example when conflicting interests are involved, or multi-dimensional issues have to be dealt with. The framework facilitates balanced decision making. This guidance supports the use of the Assessment framework, and is mainly aimed at professionals of the Local Health Authorities. Also other parties, wanting to apply the assessment framework, can benefit from this guidance.

In order to agree on the information provided in the assessment framework, all parties involved participate in a meeting to discuss the situation, based on five themes: extent of health effects, severity, outrage, possible measures, and cost-effectiveness analyses. In this way, available knowledge is brought together in order to support policy makers in decision making. The assessment framework does not provide the decision itself.

In 2013, the Assessment Framework 'Livestock' was tested in four pilot studies. This guidance is based on the experiences gained during those pilots.

Keywords: assessment framework, Environmental health, livestock

Inhoudsopgave

Samenvatting — 9

- 1 Inleiding — 11**
- 1.1 Aanleiding — 11
- 1.2 Instrument 'Beoordelingskader' — 11
- 1.2.1 Beoordelingskader Gezondheid en Milieu (algemeen) — 11
- 1.2.2 Beoordelingskader toegepast op veehouderij — 11
- 1.3 Waarom deze handreiking — 12
- 1.4 Werkwijze — 12
- 1.5 Leeswijzer — 12

HANDREIKING BEOORDELINGSKADER GEZONDHEID EN MILIEU - VEEHOUDERIJ — 13

- 2 Handreiking bij het gebruik van het beoordelingskader
veehouderij — 15**
- 2.1 Beoordelingskader veehouderij in het kort — 15
- 2.2 Wanneer gebruiken? — 15
- 2.3 Opdrachtgever / Initiatiefnemer — 16
- 2.4 Stappenplan — 16
- 2.5 Startnotitie — 17
- 2.6 De workshop — 18
- 2.6.1 Doel workshop — 18
- 2.6.2 Agenda workshop — 18
- 2.6.3 Deelnemers workshop — 19
- 2.7 Eindproduct — 20

ACHTERGROND — 23

- 3 Het beoordelingskader Gezondheid en Milieu — 25**
- 3.1 Wat is het beoordelingskader gezondheid en milieu? — 25
- 3.2 Werkwijze — 26
- 3.3 Resultaten gebruik beoordelingskader — 26

- 4 Pilots met beoordelingskader veehouderij — 27**
- 4.1 Bevindingen pilots — 27
- 4.2 Evaluatie — 28
- 4.3 Samenvattend — 29

5 Literatuur — 31

Bijlage 1 Overzicht vragen beoordelingskader veehouderij — 33

Bijlage 2 Begeleidingsgroep — 34

Bijlage 3 Beschrijving van pilots Nederweert, Oss, Winterswijk en Zevenaar — 35

Bijlage 4 Voorbeeld agenda: Workshop pilot Nederweert — 38

**Bijlage 5 Voorbeeld van een (geanonimiseerde) startnotitie
beoordelingskader veehouderij — 39**

Samenvatting

Achtergrond

Het instrument 'Beoordelingskader Gezondheid en Milieu' is in 2003 ontwikkeld. De basis is een vragenlijst waarmee informatie wordt verzameld over bewezen of veronderstelde gevolgen van voorgenomen ingrepen in de leefomgeving. Het gaat daarbij niet alleen om ernst en omvang van gezondheidseffecten, maar ook om zaken als risicoperceptie, kosten-baten analyses en handhavingsaspecten. Het is sindsdien gebruikt voor verschillende problemen op het gebied van milieu en gezondheid. In 2012 heeft de Gezondheidsraad voorgesteld om het beoordelingskader ook te gebruiken voor de lokale aanpak van problemen als gevolg van de (intensieve) veehouderij. In 2013 is het daarvoor aangepast. Vervolgens zijn er vier pilots uitgevoerd in verschillende gemeenten. Deze pilots lieten zien dat dit instrument een wezenlijke bijdrage kan leveren aan de dialoog over veehouderij en het inzichtelijk maken van mogelijke effecten op de leefomgeving. Daarom hebben de GGD'en het RIVM gevraagd een handreiking op te stellen voor de toepassing van het beoordelingskader veehouderij.

Onderbouwing van het beoordelingskader

De kracht van het beoordelingskader schuilt in het samenbrengen van de stakeholders in een workshop en het uitwisselen van argumenten. Doel daarvan is: inzicht te krijgen op verschillende aspecten van de voorgenomen ontwikkeling en begrip te kweken voor elkaars zienswijzen. Dit is een belangrijke fase waarvoor voldoende tijd moet worden uitgetrokken. Daarop volgt het beantwoorden van de vragen uit de vragenlijst, waarbij de uitdaging is de problematiek zo te beschrijven dat de deelnemers zich daarin kunnen vinden. Deze beschrijving vormt de basis voor de beslissing van het bevoegd gezag. Het bereiken van consensus bij de deelnemers over de beslissing wel of geen maatregelen te nemen is hierbij géén doel. Bij sterk conflicterende belangen is dat ook nauwelijks haalbaar. Het is dan wel belangrijk dat het bevoegd gezag laat zien dat het, alle argumenten gehoord hebbende, een bepaalde keuze heeft gemaakt. De ervaring leert dat een beslissing die zo is voorbereid, op draagvlak kan rekenen.

Workshop met verschillende partijen

Het 'hart' van het instrument beoordelingskader is de workshop waarin gezamenlijk en op open wijze met verschillende partijen (zoals ondernemers, deskundigen, gemeenten, omwonenden) de checklist met vragen wordt beantwoord. Het eindproduct van de workshop, bestaande uit de (aangepaste) startnotitie met een verslag van de workshop, kan deel uitmaken van de beleidscyclus om te komen tot vaststelling van een beleidsvisie, omgevingsvergunning en dergelijke.

Doel en doelgroep van de handreiking

Deze handreiking heeft tot doel het gebruik van het beoordelingskader veehouderij te faciliteren. De handreiking beschrijft daartoe wanneer het verstandig is om dit instrument te gebruiken. Bijvoorbeeld in situaties waar sprake is van maatschappelijke onrust, onduidelijkheid over gezondheidseffecten, wanneer er meerdere partijen betrokken zijn en er sprake is van verschillende en controversiële meningen. De handreiking

beschrijft de stappen om te komen tot een succesvolle workshop en geeft daarvoor aandachtspunten. De handreiking is bedoeld voor degenen die het instrument (overwogen te) gaan inzetten, zoals GGD'en, gemeenten, provincies en eventueel overige partijen.

1 Inleiding

1.1 Aanleiding

De Gezondheidsraad concludeerde in 2012 dat er weinig wettelijke of wetenschappelijke mogelijkheden zijn voor preventieve (landelijke) maatregelen of normen voor veehouderijen. Gemeenten maken nog weinig gebruik van de wettelijke mogelijkheden binnen ruimtelijke ordening, milieu en de wet publieke gezondheid om gezondheid van omwonenden rond veehouderijen te beschermen (Gezondheidsraad 2012). De belangrijkste kans ligt in een beleidsmatige aanpak van de veehouderij. De Gezondheidsraad adviseert gemeenten (en in voorkomende gevallen provincies) om voor deze beleidsmatige aanpak gebruik te maken van het instrument 'Beoordelingskader Gezondheid en Milieu'. Het kabinet heeft dit advies van de Gezondheidsraad onderschreven (EZ, 2013). De Gezondheidsraad ziet mogelijkheden voor dit instrument om maximaal zichtbaar te maken waar wetenschappelijke beschouwingen rond veehouderijen eindigen en beleidsmatige afwegingen beginnen.

1.2 Instrument 'Beoordelingskader'

1.2.1 *Beoordelingskader Gezondheid en Milieu (algemeen)*

Het 'Beoordelingskader Gezondheid en Milieu' is in 2003 ontwikkeld (van Bruggen en Fast, 2003). Het instrument brengt factoren in beeld die belangrijk zijn bij beleidsbeslissingen over milieuproblemen met gezondheidsaspecten. Het gaat daarbij niet alleen om ernst en omvang van de gezondheidseffecten, maar ook om risicoperceptie, kosten-baten analyses en handhavingsaspecten. Het beoordelingskader bestaat uit een checklist met 25 vragen verdeeld over vijf hoofdaspecten: de omvang (I), ernst (II) en waardering (III) van de gezondheidseffecten, de mogelijkheden of noodzaak van interventie (IV) en de kosten en baten (V). De kracht van het instrument neemt toe als de vragenlijst met verschillende stakeholders wordt ingevuld. Alle argumenten met betrekking tot een probleem komen helder op een rij. Daardoor kan de gebruiker van de resultaten uit de workshop (het bevoegd gezag) met extra argumenten rekening houden bij het nemen van een beslissing. De beslissing zelf, of het bereiken van consensus is dus geen doel van het instrument. In hoofdstuk 3 wordt nader ingegaan op de karakteristieken van het Beoordelingskader.

1.2.2 *Beoordelingskader toegepast op veehouderij*

Vanwege de specifieke beleidsmatige vragen rond veehouderijen heeft bureau Gezondheid Milieu & Veiligheid van de GGD'en Brabant/Zeeland in 2013 samen met adviesbureau Fast Advies dit beoordelingskader toepasbaar gemaakt voor veehouderijen (Fast en Nijdam, 2013). In 2013 en 2014 zijn er door meerdere partijen i.s.m. GGD' en pilots uitgevoerd in vier gemeenten waar vragen op tafel lagen over (de uitbreiding van) veehouderijbedrijven. Deze vier pilots (zie hoofdstuk 4 en bijlage 3) lieten zien dat dit instrument een wezenlijke bijdrage kan leveren aan de dialoog over en het helder krijgen van de mogelijke gezondheidseffecten van veehouderijen op de omgeving. Het toepassen van het beoordelingskader structureerde het gesprek over argumenten

voor en tegen beleidswijzigingen rond veehouderijen. Het instrument bood perspectief voor breed gedragen (politieke) besluiten.

1.3 Waarom deze handreiking

Vanwege de getoonde meerwaarde van het beoordelingskader hebben de GGD-en het RIVM gevraagd om een handreiking op te stellen voor een optimaal gebruik van het beoordelingskader veehouderij. De handreiking kan gebruikers (GGD'en, gemeenten, provincies) ondersteunen bij het realiseren van een gestructureerde en zo nodig een uniforme aanpak bij het gebruik van dit beoordelingskader. Ook kan de handreiking er aan bijdragen dat de diverse overheden meer gebruik gaan maken van het beoordelingskader.

1.4 Werkwijze

De organisatoren van de vier pilots hebben deze geëvalueerd. Dit vormde het startpunt van het opstellen van deze handreiking. Er zijn voor deze handreiking extra interviews gehouden met betrokkenen van de pilots, zowel organisatoren als deelnemers aan de workshops. Daarin werd nagevraagd hoe de betrokkenen het proces hebben ervaren, wat het toepassen van het beoordelingskader heeft bijgedragen aan de lokale afwegingen, voor welke situaties men het instrument toepasbaar acht en wat verbeterpunten zijn.

De landelijke GGD-werkgroep 'intensieve veehouderij en gezondheid' (zie bijlage 2) heeft gefungeerd als begeleidingsgroep bij de totstandkoming van deze handreiking. De werkgroep heeft tweemaal het concept van deze handreiking van commentaar voorzien.

1.5 Leeswijzer

Dit document bestaat uit vier hoofdstukken. Na de inleiding volgt in hoofdstuk 2 de daadwerkelijke handreiking. Hierin wordt beschreven hoe het beoordelingskader in de praktijk is te gebruiken. Hoofdstuk 3 gaat dieper in op de achtergrond, het doel en het nut van het beoordelingskader als instrument. In hoofdstuk 4 worden de resultaten van de in Nederland uitgevoerde pilots over veehouderijen beschreven.

HANDREIKING BEOORDELINGSKADER GEZONDHEID EN MILIEU - VEEHOUDERIJ

2 Handreiking bij het gebruik van het beoordelingskader veehouderij

2.1 Beoordelingskader veehouderij in het kort

Wat is het

Het beoordelingskader veehouderij is een vragenlijst met 25 vragen, verdeeld over de volgende onderwerpen (zie ook bijlage 1):

- 1) omvang gezondheidseffecten;
- 2) ernst van de gezondheidseffecten;
- 3) waardering van de effecten;
- 4) mogelijke maatregelen en effectiviteit;
- 5) kosten en baten.

Het instrument kan een aanvulling zijn op het (lokale) beleidsproces. Het 'hart' van het instrument ligt in de te houden **workshop** waarin gezamenlijk en op een open wijze de checklist met 25 vragen wordt doorgenomen.

Wat levert het op

Door toepassing van het beoordelingskader komen alle argumenten rondom een vraagstuk helder op een rij. Het gaat om zowel 'harde' criteria (zoals kennis over blootstelling en effect) als 'zachte' criteria (zoals onrust en de reden daarvoor). Inzicht in deze verschillende aspecten kan het bevoegd gezag ondersteunen bij beslissingen. Het bereiken van consensus bij de deelnemers over de beslissing wel of geen maatregelen te nemen is hierbij géén doel. Bij sterk conflicterende belangen is dat ook niet haalbaar. Het is dan wel belangrijk dat het bevoegd gezag laat zien dat het, alle argumenten gehoord hebbende, een bepaalde keuze heeft gemaakt. De ervaring leert dat een beslissing die zo is voorbereid, op draagvlak kan rekenen.

2.2 Wanneer gebruiken?

De kracht van het beoordelingskader zit onder meer in het samen met meerdere partijen beoordelen welke wetenschappelijke informatie wel en niet beschikbaar is over de gezondheidseffecten van veehouderijen op de omgeving. Ook kan de risicoperceptie en lokaal spelende zorgen of vragen in kaart worden gebracht, en kunnen meerdere oplossingen voor de problemen die aan de orde zijn, belicht worden. Het is bij uitstek een instrument dat geschikt is bij complexe situaties of vraagstellingen. Bijvoorbeeld als de onderstaande factoren van toepassing zijn.

Factoren die toepassing van het beoordelingskader indiceren

Als meerdere van onderstaande aspecten aan de orde zijn, kan het raadzaam zijn dit instrument in te zetten:

- Er is onduidelijkheid en onzekerheid over mogelijke gezondheidseffecten;
- Er is maatschappelijke onrust;
- Er is aandacht vanuit de politiek en de media;
- Er zijn meerdere partijen betrokken;

- Er zijn verschillende en controversiële meningen;
- Er zijn mogelijk effecten op de gezondheid en/of er is sprake van hinder in de omgeving.

Welk type beleidsvragen?

Het beoordelingskader is zowel toepasbaar voor vraagstukken over de inrichting van een gebied als vragen rondom individuele veehouderijen. Zie voor een beschrijving van andere instrumenten de GGD richtlijn veehouderij en gezondheid (Linskens et al, in voorbereiding).

2.3 Opdrachtgever / Initiatiefnemer

In deze paragraaf komt aan de orde welke instanties het initiatief zouden kunnen nemen om het beoordelingskader te gaan gebruiken.

Gemeente: bij veel vraagstukken over de veehouderij is de gemeente degene die uiteindelijk de vergunning verleent of het beleid vaststelt. De gemeente is daarom een natuurlijke partij om het initiatief te nemen tot het gebruik van het beoordelingskader veehouderij.

GGD: gezondheid speelt vaak een belangrijke rol bij vraagstukken over de veehouderij. Burgers en ook gemeenten vragen de GGD daarom regelmatig om advies. De GGD kan adviseren of het beoordelingskader in een bepaalde situatie een goed instrument is om in te zetten. Zoals het betrekken van belanghebbenden, deskundigen en de initiatiefnemer(s) zelf bij de dialoog.

Provincie: ook provincies formuleren op hoofdlijnen beleid op agrarisch gebied in hun omgevingsvisie en –plan. Daarbij kan sprake zijn van complexe vragen waar meerdere partijen hun visie op hebben. Ook de provincie kan daarbij inzetten op het instrument beoordelingskader.

Andere instanties: daarnaast kunnen ook andere instanties als Omgevingsdiensten en het Rijk het instrument willen gebruiken.

2.4 Stappenplan

Opdrachtgever en medeorganisatoren overleggen eerst welk doel ze met het inzetten van het beoordelingskader willen bereiken en wat ieders verwachting is. Daarbij moet ook de vraag aan de orde komen of dit het meest geschikte instrument is om in te zetten (zie paragraaf 2.2 en hoofdstuk 3). Vervolgens stelt de opdrachtgever (vaak de gemeente) samen met de medeorganisatoren (gemeente, GGD, adviesbureau) een stappenplan of actieplan op.

Activiteiten in het stappenplan:

- 1) *Besluiten tot het houden van een workshop*
 - Besluiten tot het houden van de workshop over een concrete vraag/probleem en tijdspad met datum workshop en beoogde eindproduct vastleggen.
- 2) *Organisatie en voorbereiding*
 - Begroting opstellen en besluiten wie de kosten draagt.
 - Indicatie kosten: rond de € 15.000 - € 20.000. De meeste uren (100 – 150 uur) zijn nodig voor de voorbereidingen van de workshop, het opstellen van de startnotitie en het maken van het eindverslag.
 - Vaststellen wie voor de workshop worden uitgenodigd (zie paragraaf 2.6.3), het werven van de deelnemers en op zoek

gaan naar een onafhankelijk voorzitter; zo nodig beleggen van een informatiebijeenkomst voor het werven van deelnemers met uitleg over doel en verwachtingen of mensen in een persoonlijk gesprek benaderen voor deelname aan de workshop.

- Afwegen of bezoek aan de locatie(s) wenselijk en mogelijk is. Vanwege het volle programma op de dag van de workshop verdient het de voorkeur dit bezoek voorafgaand aan de workshop te houden.
 - Uitnodigen van deskundigen en deelnemers.
 - In uitnodiging duidelijk verwoorden wat het doel is van de workshop, wie dit organiseren, wie er uitgenodigd zijn, hoe de agenda er uit ziet, wat wordt besproken en de startnotitie vooraf toesturen.
- 3) *Opstellen startnotitie voor de workshop (zie paragraaf 2.5)*
- Het beoordelingskader veehouderij kan hiervoor als leidraad worden gehanteerd. Daarnaast kunnen ook de startnotities die voor de vier pilots zijn opgesteld als voorbeeld dienen.
 - Verzamelen/maken van kaart- en fotomateriaal, eventueel maken van een maquette. Nuttige kaarten: contouren geur, fijn stof, geluid, situering gevoelige bestemmingen t.o.v. agrarische bedrijven (afstanden).
- 4) *De workshop*
- Workshop houden aan de hand van een van te voren opgestelde agenda.
- 5) *Verslaglegging en eindproduct*
- Producten opstellen: verslag van de workshop en een aangevuld beoordelingskader (zie paragraaf 2.7).
 - Resultaten workshop (zie paragraaf 2.7) communiceren met opdrachtgever; bijvoorbeeld een presentatie aan B&W en/of de gemeenteraad.
- 6) *Evaluatie*
- Proces en product evalueren. Voldeed de workshop en de verslaglegging aan de verwachtingen en het gestelde doel?

2.5

Startnotitie

- *Doel:* de startnotitie heeft tot doel om een zo helder mogelijk beeld te geven van de actuele, wetenschappelijke kennis en informatie op het gebied van veehouderijen en gezondheid, inclusief de lokale situatie. De 25 vragen en teksten uit het beoordelingskader vormen hiervoor de basis. Daarmee vormt deze notitie een goede start en leidraad voor het gesprek in de workshop met de betrokken partijen. Iedere deelnemer beschikt hiermee over dezelfde informatie.
- *Opstellers en inhoud van startnotitie:* deskundigen op het gebied van de agrarische problematiek kunnen deze startnotitie opstellen. Het beschikbare beoordelingskader veehouderij (Fast en Nijdam, 2013) vormt de basis voor de startnotitie. De meeste vragen zijn daarin al grondig beantwoord. Opdrachtgever, GGD en enkele deskundigen van de gemeente selecteren die vragen die in het betreffende gebied spelen. Verder kunnen ze vooral het lokale deel van de startnotitie invullen (lokale situatie, welke vragen zijn hier niet relevant, e.d.). De lokale situatie kan een

afzonderlijk onderdeel van de startnotitie zijn of verweven worden in de beantwoording van de vragen uit het beoordelingskader.

- Geadviseerd wordt om zo mogelijk gebruik te maken van de al opgestelde startnotities van de vier pilots (zie voor een voorbeeld bijlage 5) en om zorg te dragen voor een goed leesbare tekst. Belangrijk is de tekst kort en helder te houden. Zo nodig kan voor uitgebreidere (landelijke) informatie verwezen worden naar het landelijke Beoordelingskader Gezondheid en Milieu-veehouderij¹.
- *Rol startnotitie in workshop*: De startnotitie kan ook de leidraad voor de agenda zijn. In de workshop kan dan vraag voor vraag worden besproken.
- *Compleetheid*: De startnotitie met het aanvullende kaartmateriaal moeten zo compleet mogelijk zijn. Er zijn kaarten, tabellen en figuren in opgenomen waarop de situatie is verduidelijkt. Welke informatie wenselijk is, is afhankelijk van het vraagstuk/casus.
- Bij *uitbreiding of nieuwvestiging* van een intensieve veehouderij zijn kaarten met emissiegegevens nodig over fijn stof, geluid en geur (zowel voor- als achtergrondsituaties) en informatie over het voorkomen van bijvoorbeeld Q-koorts en andere zoonosen.
- Voor het opstellen van een *beleidsvisie* is informatie nodig over onder meer het aantal bedrijven per diersoort, de te verwachten bedrijfsontwikkelingen, het aantal gevoelige bestemmingen rondom een bedrijf, bedrijfseconomische informatie, etc.
- De verzamelde informatie kan er aan bijdragen dat er voldoende tijd is in de workshop voor de dialoog, het luisteren naar elkaars argumenten voor en tegen, deskundige toelichtingen, wat weten we wel en niet, welke vragen kunnen nu niet worden beantwoord, etc.

2.6 De workshop

2.6.1 Doel workshop

- het houden van een dialoog met alle aanwezige partijen over alle relevante aspecten van de beleidsvraag / casus.
- deze dialoog wordt gevoerd aan de hand van de hiervoor opgestelde startnotitie (zie paragraaf 2.5).

2.6.2 Agenda workshop

- In bijlage 4 is een voorbeeld van een agenda voor de workshop opgenomen.
- Voordat het gesprek over het beoordelingskader begint, dient eerst voor de deelnemers aan de workshop duidelijk te zijn wat ieders verwachtingen van die dag zijn. De organisatoren maken duidelijk wat er die dag gaat gebeuren, hoe het gesprek plaats vindt, wat het eindproduct is en wat er met het eindproduct van de dag gaat gebeuren.
- De kern van de workshop wordt gevormd door het bespreken en verder 'invullen' van het beoordelingskader (de checklist van 25

¹ <http://www.ggdghorkennisnet.nl/thema/gezondheid-en-milieu/publicaties/publicatie/7577-beoordelingskader-gezondheid-en-milieu-intensieve-veehouderij>

vragen). Dit gebeurt aan de hand van de ingevulde vragen in de startnotitie.

- Belangrijke vragen om te bespreken zijn:
 - Welke aspecten uit het beoordelingskader zijn het belangrijkste voor de betreffende beleidsvraag/casus (eerst divergeren, daarna convergeren)²?
 - Waar zijn we het over eens?
 - Wat moet nog uitgezocht worden?
 - Waar is discussie over?
 - Welke oplossingsrichtingen worden gezien?
 - Welke aanvullingen zijn er voor het in de startnotitie ingevulde beoordelingskader?

2.6.3 *Deelnemers workshop*

De volgende personen/instanties kunnen voor de workshop uitgenodigd worden:

Betrokken partijen

- Gemeente: ambtelijk, ruimtelijk beleid, milieu en gezondheid;
- Agrarische ondernemer(s);
- Agrarische belangenorganisaties als LTO, NVV;
- Vertegenwoordiging van omwonenden van het bedrijf of bewoners van het buitengebied: bijvoorbeeld een afvaardiging van mensen die in een straal van 250 meter rond de locatie wonen of die in het gebied wonen waar de visie voor wordt opgesteld of een afvaardiging van dorpsraden;
- Vertegenwoordiging van bedrijven en instellingen in het betreffende gebied: scholen, kinderopvang, campings en andere bedrijvigheid;
- Rijk, Provincie, Waterschap: dit is onder meer afhankelijk van het type project en de mogelijke rol in de besluitvorming; deze overheidspartijen kunnen ook opdrachtgever zijn.

Uit te nodigen deskundigen

- GGD: beleidsadviseur milieu en gezondheid en arts infectieziekten;
- Dierenarts;
- Overige deskundigen die een toelichting kunnen geven op de startnotitie: huisarts, Omgevingsdiensten, landschapsarchitect, onderzoeksinstelling en/of adviesbureau.

Organisatoren workshop

- Opdrachtgever (zie paragraaf 2.3);
- Medeorganisatoren als GGD, adviesbureau;
- Neutrale en deskundige workshopleider: voor het vakkundig leiden van de workshop. Een alternatief is het gebruikmaken van een dagvoorzitter die de dag in goede banen leidt (komt iedereen aan het woord, tijd bewaken, sfeer, e.d.) en iemand die de bespreking van de startnotitie inhoudelijk leidt (doorvragen, samenvatten);

² Dit is een proces wat zich vaker kan herhalen: eerst de breedte in (wat speelt er zoal) en daarna je concentreren op een of een enkel thema.

- Secretariële ondersteuning: voor verslaglegging.

Aandachtspunten

- *Rol*: voor iedereen moet duidelijk zijn wie welke rol heeft in de workshop (betrokkene, opdrachtgever, overheid, deskundige, etc.)
- *Vrijuit kunnen spreken*: het is belangrijk dat mensen vrijuit durven praten. Daarom verdient het niet de voorkeur om bestuurders en de media aanwezig te laten zijn bij de workshop. *Overheidsbestuurders* zouden het gesprek tussen de partijen kunnen beïnvloeden. Een wethouder kan wel gevraagd worden om de workshop te openen en mensen welkom te heten. Ook kan er voor worden gekozen om als toehoorder (wethouder, raadsleden) de workshop bij te wonen of om aan het eind van de workshop de resultaten gepresenteerd te krijgen. Ook kan er een moment worden gekozen waarop de *media* vragen mag stellen aan (een van) de deelnemers.
- *Evenwichtige samenstelling*: zorg voor een evenwichtige samenstelling van de deelnemers. Vermijd een oververtegenwoordiging van groepen zoals omwonenden, adviseurs van bedrijven en deskundigen. Streef naar een groep van 12 - 15 personen.

2.7 Eindproduct

Inhoud: het eindproduct bevat het volgende: de startnotitie, aangevuld met de reacties van de bespreking tijdens de workshop. Zoals aanvullingen op de informatie en correcties van de tekst. Daarnaast een verslag van de bespreking met weergave van standpunten, punten waar overeenstemming over is, discussiepunten, ontbrekende informatie. Zo is er in een aantal workshops bij de pilots voor gekozen om deelnemers te vragen welke onderwerpen/thema's zij het belangrijkste vinden. Het resultaat hiervan is in de verslaglegging verwerkt. In tabel 1 wordt een illustratie gegeven van een dergelijke peiling onder de deelnemers aan de workshop.

Tabel 1. Voorbeeld van hoe de deelnemers aan een workshop de verschillende aspecten beoordelen (niet belangrijk (0), wel belangrijk (+) of heel belangrijk (++)).

Effecten	Belangrijk		
	0	±	++
Q-koorts	3	3	5
Vogelgriep	8	2	0
Varkensgriep	8	2	0
MRSA	7	3	0
ESBL	6	3	0
Geur	1	7	3
Fijn stof	1	8	2
Endotoxinen	3	5	2

- *Gedragen product*: de deelnemers krijgen de gelegenheid om te reageren op het concept-eindproduct (commentaarronde). Zij hoeven zich niet te conformeren aan het eindproduct. Belangrijk is dat ze zich herkennen in het verslag van de workshop.
- *Vervolg*: de opdrachtgever is eigenaar van het eindproduct. Hij draagt er zorg voor dat het bestuur (B&W, Raad, GS of Staten) kennis kan nemen van het eindproduct. Zo kan de opdrachtgever er voor kiezen om het eindproduct te presenteren in een raads-, staten- of commissievergadering.
- *Beleidscyclus*: het eindproduct kan deel uitmaken van de beleidscyclus om te komen tot vaststelling van een beleidsplan, -visie of omgevingsvergunning. Een gemeente kan bijvoorbeeld op basis van dit product duidelijk maken hoe de omgeving is betrokken bij de totstandkoming van een voorstel (vorm van burgerparticipatie). In Oss heeft de workshop geleid tot het oprichten van een platform.

ACHTERGROND

Beoordelingskader gezondheid en milieu

Resultaten pilots beoordelingskader veehouderij

3 Het beoordelingskader Gezondheid en Milieu

In dit hoofdstuk wordt ingegaan op het landelijke beoordelingskader gezondheid en milieu. Dit is in 2003 opgesteld en in 2014 geëvalueerd.

3.1 Wat is het beoordelingskader gezondheid en milieu?

Het Beoordelingskader Gezondheid en Milieu (zie tekstkader 1) is een vragenlijst met behulp waarvan informatie over milieufactoren met veronderstelde of bewezen gezondheidseffecten kan worden verzameld die relevant is voor beleidsbeslissingen. In het beoordelingskader staan 25 vragen over de volgende vijf aspecten (van Bruggen en Fast, 2003):

- 1) omvang van het probleem;
- 2) ernst van de (mogelijke) gezondheidseffecten;
- 3) waardering van het probleem;
- 4) noodzaak tot en mogelijkheden voor interventie;
- 5) kosten en baten van maatregelen om het risico te beperken.

Het beoordelingskader is in 2003 ontwikkeld en vervolgens toegepast voor diverse onderwerpen. Enkele voorbeelden: legionella, straling in het binnenmilieu, fijn stof en geluid door wegverkeer. Diverse provincies gebruikten het beoordelingskader voor het rangschikken van de belangrijkste gezondheidsproblemen in hun provincies. Fast Advies heeft in april 2014 op verzoek van het RIVM het beoordelingskader zoals het tot dan toe is gebruikt, geëvalueerd (Fast, 2014). Daarbij zijn ook evaluaties van de uitgevoerde pilots met behulp van het beoordelingskader veehouderij betrokken.

Tekstkader 1. Karakteristieken van het Beoordelingskader Gezondheid en Milieu (Bron: Fast en van Bruggen, 2003)

- Het bevat 'harde' en 'zachte' criteria, omdat emoties – angst, woede, verontwaardiging – net zo goed een rol spelen bij beslissingen, als aantallen zieken, kans op ziekte, duur van de klacht en kosten of baten van interventie.
- Het is een descriptief instrument dat alle argumenten helder op een rij zet en daardoor de gebruiker (in dit geval het bevoegd gezag) in staat stelt met extra argumenten rekening te houden bij het nemen van een beslissing. Er is dus geen sprake van een beslisschema met één bepaalde logische uitkomst, in de vorm van een universele risicomaat of score.
- De gebruikswaarde van het beoordelingskader stijgt als het in gezamenlijk overleg ingevuld wordt door de stakeholders. Het bereiken van consensus over de beslissing wel of geen maatregelen te nemen is hierbij géén doel. Het expliciteren van argumenten zorgt immers wel voor begrip tussen partijen, maar overbrugt lang niet altijd de verschillen.
- Het dient te worden beschouwd als aanvulling op het besluitvormingsproces. Het bevoegd gezag houdt immers ook rekening met andere zaken, bijvoorbeeld de noodzaak tot het nemen van besluiten in langslpende kwesties. Daarbij kunnen andere aspecten een rol spelen, zoals politieke, juridische, beleidsmatige en begrotingstechnische. Niet álle argumenten kunnen dus worden opgenomen in het beoordelingskader.

In de volgende paragrafen wordt uitgebreider ingegaan op belangrijke kenmerken van het beoordelingskader, de werkwijze van en de keuze voor het instrument beoordelingskader. De evaluaties van de toepassing van het beoordelingskader veehouderij staan in hoofdstuk 4.

3.2 Werkwijze

Bij het toepassen van het beoordelingskader wordt over het algemeen de volgende werkwijze gevolgd:

- Eerst maken enkele deskundigen een startnotitie, met één van de auteurs als eindredacteur. In de startnotitie wordt eerst de voorgeschiedenis aangegeven, het kader of de context waarin het beoordelingskader wordt ingevuld en de schaal waarop het probleem wordt ervaren of waarop de informatie betrekking heeft. Hierna volgen de antwoorden op de gestandaardiseerde vragen van het beoordelingskader (zie bijlage 1 voor de vragen over veehouderij). Het doel is het maken van een complete, transparante en feitelijke beschrijving van het onderwerp.
- Deze startnotitie wordt in een workshop besproken met betrokken partijen, belangenorganisaties en deskundigen met kennis van de belangrijkste elementen van het beoordelingskader. Zoals wetenschappers, beleidsmensen, milieuorganisaties, GGD'en, producenten, gebruikers, bewoners of brancheverenigingen.
- Op basis van de uitkomsten van de gesprekken in de workshop wordt het beoordelingskader nader ingevuld. Er wordt nagegaan of er voor de betreffende casus, andere, niet in het beoordelingskader opgenomen criteria een rol spelen. Ook wordt nagegaan of vragen kunnen afvallen, omdat deze bij de casus geen rol spelen.
- Het beoordelingskader kan ook worden gebruikt voor prioritering van verschillende milieuproblemen of voor het aandragen van argumenten voor het wel of niet nemen van maatregelen. In het verslag van de workshop worden dan de belangrijkste argumenten voor en tegen maatregelen of voor en tegen een hoge prioriteit genoemd. Ook worden die punten opgenomen waarover consensus is en waarover nog discussie is en de zaken die nog verder uitgezocht moeten worden.

3.3 Resultaten gebruik beoordelingskader

Het resultaat is een overzicht, waarin belangrijke argumenten voor de beleidskeuze een plaats hebben gekregen. Het beoordelingskader genereert geen score of universele risicomaat. Het stelt het bevoegd gezag wel in staat om zich, beter onderbouwd dan voorheen, een oordeel te vormen over de wenselijkheid, de aard en de strekking van interventie maatregelen, of over een nadere prioriteitstelling in het beleid.

4 Pilots met beoordelingskader veehouderij

Met het in 2013 opgestelde beoordelingskader veehouderij zijn in 2013 en 2014 vier pilots uitgevoerd. In dit hoofdstuk worden de bevindingen van deelnemers aan deze pilots beschreven. Ook wordt een samenvatting gegeven van de evaluatie van deze pilots.

4.1 Bevindingen pilots

In vier pilots is proefgedraaid met het beoordelingskader veehouderij: Nederweert, Oss, Winterswijk en Zevenaar. Er zijn interviews gehouden met enkele organisatoren/deelnemers aan deze pilots. In bijlage 3 is een uitgebreidere beschrijving opgenomen van deze pilots. In de interviews zijn diverse bevindingen van deelnemers aan de pilots genoemd. Ook in de verslagen van de gehouden workshops zijn uitspraken van deelnemers te vinden.

Hieronder wordt een aantal van deze uitspraken van deelnemers aan de workshops weergegeven:

- De workshop zorgde voor meer inzicht in de mate van gezondheidsrisico's. Onder meer over de risico's van vogelgriep.
- Het geven van informatie over diverse aspecten en risico's door deskundigen lijkt goed te werken. De deelnemers ervaren dan een gelijk niveau aan informatie onder de aanwezige partijen.
- De workshop bleek een geschikte werkwijze om samen te bepalen welke onderwerpen de hoogste prioriteit dienen te hebben als het gaat over de mogelijke gezondheidseffecten.
- Het 'verbeelden' van plannen op kaarten en/of een maquette en dit samen bespreken, kan onduidelijkheden en ook wantrouwen bij partijen wegnemen.
- Een veldbezoek zorgt voor een gezamenlijke beeldvorming.
- De dialoog hoeft niet te leiden tot het overnemen van elkaars standpunten, maar moet vooral leiden tot uitwisseling van elkaars standpunten en visies.
- Het gesprek in de workshop leverde meer duidelijkheid op over wat feiten zijn en wat fabels. Een voorbeeld: wanneer mag een dierenarts medicijnen verstrekken en wanneer niet.
- Goed naar elkaar luisteren is een kunst en is noodzakelijk en het levert belangrijke nieuwe informatie op.
- Burgers geven aan zich nu eindelijk gehoord te voelen.
- Zorg ervoor dat de mondeling én schriftelijk gegeven informatie in begrijpelijke taal wordt gegeven. Waak voor vakjargon en stem de 'taal' zoveel mogelijk af op de ontvangers.
- De workshop blijkt een geschikte methode om te werken aan meer draagvlak voor plannen.
- Maak tijdig gebruik van het instrument beoordelingskader en wacht niet tot het overleg met bijvoorbeeld de initiatiefnemer en de omwonenden is geëscaleerd.
- Het instrument is niet alleen geschikt voor probleemsituaties maar zeker ook voor nieuwe, innovatieve projecten.

4.2 Evaluatie

De organisatoren van de vier pilots hebben deze geëvalueerd. Ook is van deze pilots een evaluatie opgesteld voor de landelijke organisatie van GGD'en. Dit heeft geleid tot het opstellen van deze handreiking. De bevindingen uit deze evaluaties en de evaluatie van het beoordelingskader in opdracht van het RIVM (Fast 2014) worden hieronder beschreven.

Inhoud

- Het beoordelingskader was een praktisch hulpmiddel om inzicht te verschaffen en geen puur wetenschappelijk instrument. Geconstateerd werd dat er data nodig zijn van goede kwaliteit, maar dat een bepaalde mate van onzekerheid altijd zal blijven bestaan.
- Met het beoordelingskader konden de belangrijkste aspecten van de milieuproblemen met gezondheidsaspecten op een overzichtelijke wijze beschreven en beoordeeld worden. Het beoordelingskader structureerde de discussie en bracht aan het licht waar de belangrijkste verschillen van mening en de overeenstemmingen zaten.
- Bij elke pilot werd het voor de veehouderij ingevulde beoordelingskader uitgebreid met informatie over de specifieke situatie in de betreffende gemeente. Soms werden er ook vragen weggelaten omdat die niet relevant waren. Dit aangepaste document vormde de startnotitie voor de workshop zoals die in de handreiking zelf wordt beschreven (zie paragraaf 2.5 en 2.6).
- De evaluatie van de pilots heeft niet tot aanpassingen van het beoordelingskader geleid. Wel is op basis van de ervaringen met de pilots de startnotitie aangevuld en aangepast. En er bleek behoefte aan een handreiking voor het gebruik van dit instrument (resulterend in dit briefrapport).

Dialog

- Het was zinvol om zowel harde als zachte criteria te bespreken. Wettelijke normen, maar ook mogelijke risico's voor de volksgezondheid werden besproken. Juist het expliciet benoemen van deze zachte criteria, maakte de discussie over de harde gegevens zuiver. Er kon snel worden gefocust op de belangrijkste criteria in het beoordelingskader. Het werd duidelijk of de kwaliteit en de detaillering van de gegevens afdoende waren of dat het nodig was om nog meer of preciezere informatie te verzamelen.
- De workshops zorgden ervoor dat mensen, soms na heftige discussies, bereid waren naar elkaar te luisteren en begrip te kweken voor elkaars standpunten en belangen.

Organisatie

- In een workshop van een dag is het goed mogelijk om aan de hand van de startnotitie alle relevante zaken te bespreken. Belangrijk is dat er voldoende deskundigheid aanwezig is, dat de deelnemers vooraf de startnotitie kunnen lezen en dat het overleg strak wordt geleid.

- Voor het werven van deelnemers aan de workshop werd soms eerst een informatiebijeenkomst belegd. Er werd onder meer een inhoudelijke toelichting gegeven over innovaties binnen de agrarische sector. Dit vertroebelde echter het beeld van de nog te houden workshop.

4.3 Samenvattend

De evaluatie van het beoordelingskader en de resultaten van de gesprekken met organisatoren van workshops levert samenvattend de volgende aandachtspunten op:

- Zorg voor een onafhankelijke voorzitter met goede voorzitterskwaliteiten.
- Zorg zoveel mogelijk voor een dialoog en zo min mogelijk voor een discussie.
- Zorg voor een zo volledig mogelijke startnotitie.
- Zorg voor een goed en tijdig georganiseerde workshop.
- Let op dat alle relevante partijen die met het vraagstuk te maken hebben in de workshop zijn vertegenwoordigd.
- Zorg er voor dat iedereen aan het begin van de workshop zijn verwachtingen heeft kenbaar gemaakt.
- Laat bestuurders en politici niet aan de workshop deelnemen. Informeer hen wel over de resultaten van de workshop.
- Spreek duidelijk af wat de vervolgacties zijn na de workshop.

Deze aandachtspunten zijn meegenomen bij het opstellen van de handreiking.

5 Literatuur

- Bruggen, M. van en Fast T. (2003) Beoordelingskader Gezondheid en Milieu; RIVM Rapport 609026003 / 2003
- EZ (2013). Kabinetsstandpunt inzake omvang intensieve veehouderij en schaalgrootte. 14 juli 2013 (DGA-DAD / 13106144).
<https://www.rijksoverheid.nl/documenten/kamerstukken/2013/06/14/kabinetsstandpunt-inzake-omvang-intensieve-veehouderij-en-schaalgrootte>
- Fast, T. (2014) .Evaluatie Beoordelingskader Gezondheid en Milieu, 14 april 2014
- Fast, T. en R. Nijdam (2013) – Beoordelingskader Gezondheid en Milieu Intensieve veehouderijen; Fast Advies en Bureau Gezondheid, Milieu & Veiligheid GGD'en Brabant/Zeealand, 2013
- Gezondheidsraad (2012). Gezondheidsrisico's rond veehouderijen. Den Haag: Gezondheidsraad, 2012; publicatienummer 2012/27.
- Linskens A. et al. Richtlijn Medische Milieukunde. Veehouderij en Gezondheid. RIVM rapport 2016-0015, in voorbereiding.

Bijlage 1 Overzicht vragen beoordelingskader veehouderij

I Omvang gezondheids-effecten	II Ernst van de gezondheids-effecten	III Waardering van de effecten	IV Mogelijke maatregelen en effectiviteit	V Kosten en baten
I-1 Om welke gezondheids-effecten gaat het	II-1 Welke aandoeningen/ klachten noemen omwonenden	III-1 Wordt het gevoel voor veiligheid bedreigd	IV-1 Welke normen en regelgeving zijn er	V-1 Kosten van ziekte bij ongewijzigd beleid
I-2 Hoeveel mensen worden blootgesteld	II-2 Wat zijn de risicogroepen	III-2 Zijn de blootstelling en risico's vrijwillig en beheersbaar	IV-2 Welke maatregelen zijn er mogelijk	V-2 Hoeveel heeft men over voor maatregelen
I-3 Hoeveel mensen worden ziek	II-3 Wanneer en hoe vaak zijn er gezondheidseffecten	III-3 Zijn er andere redenen waarom het als onacceptabel kan worden beschouwd	IV-3 Wat is de effectiviteit van de maatregelen	V-3 Wat zijn de kosten van maatregelen en wie is er voor verantwoordelijk
I-4 Verandert blootstelling of risico's in de toekomst	II-4 Zijn er behandelingsmogelijkheden		IV-4 Welke stakeholders zijn er en welke maatregelen worden bepleit	V-4 Hoe verhoudt zich dat tot andere vormen van gezondheidswinst
I-5 Is gezondheidsrisico boven maximaal toelaatbaar niveau			IV-5 Is er Maatschappelijke en politieke druk	V-5/6 Gewenste en ongewenste gevolgen op andere beleidsterreinen
I-6 Hoe zeker is het verband				
I-7 Hoe groot is bijdrage aan het aantal ziektegevallen				

Bijlage 2 Begeleidingsgroep

Voor dit project fungeerde de landelijke GGD-werkgroep Veehouderij als begeleidingsgroep. De samenstelling van deze werkgroep was in 2015 als volgt:

Medische Milieukunde:

- D. van Dongen (GGD regio Utrecht)
- S. van der Lelie (GGD Noord Oost Gelderland)
- E. Meeuwssen (GGD Hollands Midden)
- M. Meijerink (GGD Drenthe)
- M. Meijerink (GGD Noord-Limburg)
- R. Nijdam (Bureau GMV - GGD'en Brabant en Limburg)
- R. van de Weerdt (Hulpverleningsdienst Gelderland Midden)
- P. Wensveen en J. de Wolf (agendaleden GGD IJsselland/Twente)

Infectieziekten:

- A Brahma (GGD Noord Oost Gelderland)
- P. Jacobs (GGD Noord Limburg/RAC voor provincie Limburg)
- D. van Oudheusden (GGD Brabant Zuid Oost)

Contactpersonen RIVM

- A Dusseldorp (VLH/cGM)
- K. Maassen (Z&O/D&V)

Bijlage 3 Beschrijving van pilots Nederweert, Oss, Winterswijk en Zevenaar

Voor deze beschrijving is gebruik gemaakt van de informatie uit de vier interviews en uit de eindverslagen van de gehouden workshops. Deze eindverslagen zijn op te vragen bij de organisatoren van de workshops.

Pilot Nederweert

Vraagstelling: Gemeente wil een visie voor het buitengebied opstellen met 3 pijlers: intensieve veehouderij en gezondheid, recreatie en proeftuinen. Men wil meer ruimte voor andere functies in het buitengebied. Er zijn ruim 300 agrarische bedrijven. Men kan niet geheel voldoen aan normen voor fijn stof. Voor het in beeld brengen van de problematiek rond de intensieve veehouderijen in relatie tot gezondheid is gekozen voor het instrument beoordelingskader.

Doelstelling: met alle betrokken partijen in beeld brengen wat de gezondheidseffecten van intensieve veehouderij kunnen zijn.

Initiatiefnemers: gemeente en GGD.

Opstellen startnotitie: GGD Limburg Noord. Er is door hen ook kaartmateriaal gemaakt.

Deelnemers workshop: gemeente Nederweert, bewoner buitengebied, vertegenwoordiger dorpsraad (geitenhouder), 2 mensen van LLTB (Limburgse Land- en tuinbouwbond), GGD (beleidsadviseur milieu en gezondheid en arts infectieziekten), voormalig huisarts, dierenarts, Milieufederatie Limburg en provincie Limburg.

Workshop zelf (6-11-14): wethouder heeft de workshop geopend en is vervolgens weg gegaan. Agenda workshop, zie bijlage 4. Elk hoofdstuk van het beoordelingskader werd eerst door deskundigen kort toegelicht en vervolgens besproken. Dit gebeurde in een prettige sfeer, mensen waren coöperatief, men liet elkaar in waarde. Workshop leverde aantal actiepunten op (o.a. APK per bedrijf, One Health gedachte).

Rol GGD: mede initiatiefnemer, mede-opsteller startnotitie, deskundige op gebied milieu en gezondheid en verslaglegging.

Vervolg: gemeente gaat met aantal partijen actiepunten uitvoeren. Resultaten worden betrokken bij visievorming buitengebied.

Pilot Oss

Vraagstelling: hoe groot is de omvang en de ernst van de gezondheidsrisico's van veehouderijen en welke aspecten moeten onderdeel zijn van een nog te ontwikkelen gemeentelijke visie hierover. De Q-koorts vormde mede de aanleiding voor deze vraagstelling.

Doelstelling: met behulp van het beoordelingskader inzicht verkrijgen in bovenstaande vraagstelling.

Initiatiefnemers: gemeente en GGD.

Opstellen startnotitie: Fast Advies heeft de startnotitie opgesteld. Naast de startnotitie werd er kaartmateriaal gemaakt. Dit maakte de situatie heel inzichtelijk.

Deelnemers workshop: gemeente Oss, GGD, ZLTO, NVV, Berhezer Buitenwacht, Q-uestion, veearts, huisarts, vertegenwoordigers van

diverse dorpsraden. Raadsleden waren uitgenodigd om als toehoorder aanwezig te zijn.

Workshop zelf (10-9-2013): het bespreken van de startnotitie vormde de rode draad in het gesprek in de workshop. Aan het eind van de workshop werden de conclusies en aanbevelingen aan de betrokken wethouder van de gemeente Oss gepresenteerd.

Rol GGD: mede-initiatiefnemer, deskundige, verslaglegging.

Vervolg: resultaten zijn gebruikt voor het ontwikkelen van een gemeentelijke visie hoe om te gaan met gezondheidsrisico's rond veehouderijen.

Pilot Winterswijk

Vraagstelling: uitbreiding van een kippenbedrijf met vergroting van huidige bouwblok. De situatie in Winterswijk was complex omdat er sprake was van een basisschool op korte afstand van de uitbreiding. Dit vormde de aanleiding voor de inzet van het instrument.

Doelstelling: ervaring opdoen met het instrument beoordelingskader; relevante informatie met alle partijen delen (dialogoog); wat zijn de gezondheidseffecten welke maatregelen mogelijk om deze effecten te beperken en waar is wel en geen overeenstemming over.

Initiatiefnemers: Provincie Gelderland, DLG (nu RVO) en GGD.

Opstellen startnotitie: GGD i.s.m. DLG.

Informatieavond (17-11-14): er is een toelichting gegeven op beoordelingskader en workshop. Iedere belanghebbende partij werd uitgenodigd een vertegenwoordiger af te vaardigen voor de workshop.

Deelnemers workshop: GGD (3x milieu en gezondheid en arts infectieziekten), DLG (een van hen fungeerde als dagvoorzitter), gemeente Winterswijk (3x), provincie Gelderland, dierenarts, Omgevingsdienst, pluimveehouder, LTO, Alterra (landschapsarchitect die maquette had gemaakt), belanghebbenden (7x: omwonenden, schooldirecteur, omringende bedrijven).

Workshop zelf (3-12-14): begonnen werd met een toelichting op de plannen door de pluimveehouder zelf. Locatiebezoek was vanwege heersende vogelgriep niet mogelijk. Vervolgens werden doel en verwachtingen van deze workshop toegelicht en werden de vragen uit het beoordelingskader besproken. Deelnemers hadden een positieve grondhouding en dit leidde tot een open en transparante communicatie. Resultaten van de workshop zijn aan het eind van de dag teruggekoppeld aan raadsleden en wethouder.

Rol GGD: opsteller startnotitie, deskundige tijdens workshop

Vervolg: gemeente zegt toe de resultaten mee te wegen bij de besluitvorming over deze uitbreiding.

Pilot Zevenaar

Vraagstelling: verplaatsing van een intensieve veehouderij. Er was een groot verschil van mening tussen de ondernemer en omwonenden met daarbij een mislukt mediation traject.

Doelstelling: met behulp van beoordelingskader besluitvorming over verplaatsing transparanter en beter kunnen onderbouwen. Daarvoor is het wenselijk om huidige en toekomstige situatie goed met elkaar te kunnen vergelijken.

Initiatiefnemers: Provincie Gelderland, DLG (nu RVO) en GGD.

Opstellen startnotitie: Fast Advies heeft dit document opgesteld i.s.m. DLG.

Informatieavond: deze avond is georganiseerd om o.a. mensen te werven voor de workshop. De invulling van de avond was niet geheel succesvol omdat er een geschiedenis aan vooraf was gegaan die maakte dat partijen elkaar niet vertrouwden. Dit wantrouwen liep als een rode draad door de discussie van de avond.

Deelnemers workshop: omwonenden, agrarisch ondernemer, provincie Gelderland, DLG, GGD, gemeente Zevenaar, NVWA, universiteit Wageningen, LTO, landschapsarchitect en Fast Advies (inhoudelijke aansturing bespreking vragen beoordelingskader).

Workshop zelf (5-11-2013): vooraf aan de workshop hebben de deelnemers de locaties bezocht. De start van de workshop was moeilijk en de sfeer was gespannen. Er was veel onduidelijkheid over de uitgangssituatie en over de procesgang. Dit bemoeilijkte een open gesprek, een dialoog tussen gemeente en burgers. Dankzij een bekwame voorzitter keek toch iedereen na afloop terug op een succesvolle bijeenkomst.

Rol GGD: inbreng deskundigheid.

Vervolg: resultaten workshop hebben er mede toe bijgedragen dat verplaatsing van het bedrijf is heroverwogen.

Bijlage 4 Voorbeeld agenda: Workshop pilot Nederweert

Interactieve sessie Beoordelingskader Intensieve veehouderij en gezondheid Nederweert

Datum: 6 november 2014

Locatie: Sportcentrum De Bengel, De Bengel 8, Nederweert

- 9.00 Inloop.
- 9.15 Welkom door gemeente: waarom deze dag?
- 9.30 Kort voorstelronde: waarom doe je mee en wat verwacht je van de dag.
- 9.45 Inhoudelijke toelichting op de dag
- 10.00 Toelichting instrument Beoordelingskader Gezondheid en Milieu
- 10.15 Bespreking kaartmateriaal.
Onder het genot van een kop koffie/thee worden diverse kaarten besproken (oa fijn stof, geur, agrarische bedrijven, woningen) en kunnen deelnemers aangeven waar ze zelf wonen.
- 10.30 Toepassen Beoordelingskader I, II en III
Bespreken van omvang, ernst en waardering gezondheidseffecten
*Is het goed beschreven?
Welke gezondheidsaspecten zijn het belangrijkste in Nederweert?*
- 12.30 Lunch
- 13.15 Toepassen Beoordelingskader IV en V
Maatregelen, effectiviteit, kosten en baten
Per gezondheidsaspect: welke maatregelen worden al genomen, welke kunnen nog meer genomen worden? Wat en wie is daar voor nodig?
- 15.15 Pauze
- 15.30 Bespreking uitkomsten werksessie
*Kan het beoordelingskader voor Nederweert aangevuld worden?
Welke gezondheidseffecten en welke aspecten uit het beoordelingskader zijn belangrijk?
Welke maatregelen kunnen nog meer genomen worden en wat en wie is daar voor nodig?
Waarover is consensus, welke dilemma's, welke onzekerheden, wat nog verder uitzoeken?*
- 16.30 Hoe gaan wij verder.
- 17.00 Sluiting

Bijlage 5 Voorbeeld van een (geanonimiseerde) startnotitie beoordelingskader veehouderij

STARTNOTITIE GEZONDHEIDSRISICO'S ROND VEEHOUDERIJEN

INFORMATIE VOOR DE WORKSHOP OP 20.. BEOORDELINGSKADER GEZONDHEID EN MILIEU

1 INLEIDING

Introductie

Voor u ligt de startnotitie 'Gezondheidsrisico's rond veehouderijen'. Deze notitie is geschreven door de GGD samen met de gemeente X. We gaan in op de laatste ontwikkelingen op het gebied van gezondheidsrisico's, de relevante wetenschappelijke kennis en de lokale situatie van de veehouderij in X. De notitie is als volgt opgebouwd:

- 1) Aanleiding en toelichting van het instrument beoordelingskader gezondheid en milieu
- 2) Een korte beschrijving van de veehouderij in de gemeente X
- 3) Beoordelingskader gezondheid en milieu voor de gemeente X.

Deze is al ingevuld op basis van landelijke³ en lokale informatie.

Deze notitie geeft de basisinformatie voor de workshop op 20.. .

Aanleiding

Maatschappelijk roept intensieve veehouderij veel onrust op bij omwonenden. Het gaat bijvoorbeeld om dierenwelzijn, duurzaamheid, leefbaarheid, landschapskwaliteit en risico's voor de volksgezondheid. Juist in X zijn burgers en veehouderij nauw verweven met elkaar. In het buitengebied van X leven en werken burgers en boeren met elkaar. Meer en grotere bedrijven, meer dieren en meer mensen zorgen ervoor dat belangen soms botsen en risico's voor de gezondheid toenemen. In 2009 was er een grote uitbraak van Q-koorts. Onder andere door deze uitbraak is de discussie over gezondheidsrisico's rond veehouderijen in X gestart.

Maar het gaat niet alleen om gezondheidsrisico's: de agrarische sector draagt bij aan de leefbaarheid van het buitengebied en is een belangrijke economische sector. Er moet een balans zijn tussen de verschillende belangen en risico's in het buitengebied. Niet alle risico's zijn uit te sluiten. Wel kunnen we onderzoeken welke risico's toelaatbaar zijn en welke niet. Op deze risico's willen we passende maatregelen treffen.

Het advies van de Gezondheidsraad laat zien dat er weinig wettelijke of wetenschappelijke mogelijkheden zijn voor preventieve (landelijke) maatregelen of normen. Gemeenten maken nog weinig gebruik van de

³ Het beoordelingskader van X is ingevuld met de informatie uit het algemeen beoordelingskader intensieve veehouderij. Zie: Fast, T en R. Nijdam (2013). Beoordelingskader gezondheid en milieu intensieve veehouderijen

wettelijke mogelijkheden binnen ruimtelijke ordening, milieu en de wet publieke gezondheid.

De belangrijkste kans ligt vooral in een beleidsmatige aanpak van de veehouderij waarbij met boeren en burgers. De Gezondheidsraad adviseert gemeenten op lokaal niveau een kwalitatieve beoordeling van gezondheidsrisico's uit te voeren om tegemoet te komen aan de maatschappelijke onrust. Hiervoor kan het Beoordelingskader Gezondheid en Milieu gebruikt worden. Ook het kabinet raadt het toepassen van dat beoordelingskader aan.

De gemeente X ondersteunt dit advies. De reden dat X 'gezondheid' als aspect in de besluitvorming wil meenemen rondom veehouderijen vloeit voort uit een brede maatschappelijke zorg over de leefkwaliteit van de lokale omgeving rond veehouderijen. Vooral de zorg over gezondheidseffecten speelt daarbij een belangrijke rol.

Wat is het Beoordelingskader Gezondheid en Milieu?

Anders dan de naam doet vermoeden is het geen toetsingskader voor het verlenen van omgevingsvergunningen of een leidraad voor ruimtelijke afwegingen. Het Beoordelingskader Gezondheid en Milieu brengt in beeld welke onderwerpen belangrijk zijn bij beleidsbeslissingen over milieuproblemen met gezondheidsaspecten. Het gaat niet alleen om de ernst en omvang van gezondheidsrisico's, maar ook over hoe mensen het risico beleven, de kosten en baten van maatregelen en hoe je maatregelen handhaaft. Het beoordelingskader structureert de discussie. Het beoordelingskader is gericht op de gezondheid van omwonenden van intensieve veehouderijen.

Een ingevuld beoordelingskader zorgt voor consensus over de diverse aspecten, het geeft een gestandaardiseerd overzicht (geen score) en zal leiden tot meer transparante en onderbouwde besluitvorming.

Recent is op landelijk niveau al een algemeen beoordelingskader voor intensieve veehouderijen opgesteld. Deze informatie is zoveel mogelijk al ingevuld met gegevens van de gemeente X. Tijdens de workshop van 20.. bespreken we dit beoordelingskader en vullen we het aan met de resultaten van de workshop. Dit is de basis voor een breed gedragen beleidsvisie van de gemeente.

Werkwijze

Het beoordelingskader bestaat uit vijf hoofdonderwerpen met, voor elk onderwerp, een aantal vragen. Bij elke vraag staat een toelichting (zie onderstaande tabel).

I Omvang gezondheidseff ecten	II Ernst van de gezondheidseffecten	III Waardering van de effecten	IV Mogelijke maatregelen en effectiviteit	V Kosten en baten
I-1 Om welke gezondheids-effecten gaat het	II-1 Welke aandoeningen/klachten noemen omwonenden	III-1 Is er bedreiging van het gevoel voor veiligheid	IV-1 Welke normen en regelgeving zijn er	V-1 Kosten van ziekte bij ongewijzigd beleid
I-2 Hoeveel mensen worden blootgesteld	II-2 Wat zijn de risicogroepen	III-2 Zijn de blootstelling en risico's vrijwillig en beheersbaar	IV-2 Welke maatregelen zijn er mogelijk	V-2 Hoeveel heeft men over voor maatregelen
I-3 Hoeveel mensen worden ziek	II-3 Wanneer en hoe vaak zijn er gezondheidseffecten	III-3 Zijn er andere redenen waarom het als onacceptabel kan worden beschouwd	IV-3 Wat is de effectiviteit van de maatregelen	V-3 Wat zijn de kosten van maatregelen en wie is er voor verantwoordelijk
I-4 Verandert blootstelling of risico's in de toekomst	II-4 Zijn er behandelingsmogelijkheden		IV-4 Welke stakeholders zijn er en welke maatregelen worden bepleit	V-4 Hoe verhoudt zich dat tot andere vormen van gezondheidswinst
I-5 Is gezondheids-risico boven maximaal toelaatbaar niveau			IV-5 Is er maatschappelijke en politieke druk	V-5 Gewenste en ongewenste gevolgen op andere beleidsterreinen
I-6 Hoe zeker is het verband				
I-7 Hoe groot is bijdrage aan het aantal ziektegevallen				

Welke milieu- en gezondheidsaspecten komen aan bod?

Het beoordelingskader veehouderij gaat in op de volgende milieu- en gezondheidsaspecten:

In het beoordelingskader worden de volgende milieu- en gezondheidsaspecten besproken:

- 1) Zoönosen: infectieziekten die van dieren op mensen kunnen overgaan en die zich door de lucht verspreiden : Q-koorts, Influenza (vogelgriep en varkensgriep)
- 2) Antibiotica-resistente bacteriën: MRSA-bacterie (Meticilline-resistente Staphylococcus aureus), ESBL –bacterie (Extended spectrum betalactamase producerende bacterie)
- 3) Geur
- 4) Fijn stof
- 5) Endotoxinen

Het beoordelingskader gaat niet in op ammoniak. De gemeten concentraties van de laatste jaren wijzen niet op extra gezondheidsrisico's. Geluid wordt niet apart besproken. Wel kan het vervoer van en naar het bedrijf tot geluidsproblemen leiden. Het zal daarom vooral als neveneffect in het beoordelingskader meegenomen worden.

Over welke intensieve veehouderijen hebben we het?

De dialoog richt zich op bedrijven met de volgende diersoorten:

- varkens
- vleeskalveren en vleesstieren
- pluimvee
- nertsen
- geiten
- schapen
- melkvee

Mestverwerking

Door het steeds strengere mestbeleid wordt het aantrekkelijker om geproduceerde mest op het eigen bedrijf te verwerken. De verwachting is dat het aantal mestverwerkingsinstallaties waaronder vergistingsinstallaties de komende jaren sterk toeneemt. Die installaties hebben mogelijk effecten op de gezondheid. Mestvergisting leidt mogelijk tot een toename van geurhinder. Ook de mogelijke emissie en verspreiding van ziektekiemen en antibioticaresten bij normale bedrijfsvoering en bij storingen of calamiteiten roepen vragen op. Er is nog weinig bekend over mogelijke effecten op de gezondheid voor omwonenden en over het effect van maatregelen. Toch willen we dit bespreken tijdens de workshop.

2 SITUATIE VEEHOUDERIJ IN X

Situatie veehouderij in provincie Y

De veestapel in Y is gegroeid tussen 2003 -2011 (bron: CBS Statline). Een lichte groei van etc. De ontwikkeling van de veestapel is sterk afhankelijk van het succes en betaalbaarheid van de mestverwerking en mestafzet en van het eventueel verder concentreren van de Nederlandse varkensstapel in Y. Daarvoor ontstaat ruimte na het mogelijk vervallen van de compartimentering in 2015 .

Situatie veehouderij X

Aantal inrichtingen X en kaartmateriaal

In X zijn .. veehouderijen actief. Op de kaarten is de spreiding te zien. Hierin is het soort bedrijf (diersoort) aangegeven en de economische omvang van het bedrijf (op basis van de vergunde situatie). Op de kaart is aangegeven hoeveel 'gevoelige objecten' (woningen, kantoren e.d.) zich binnen 250 meter van de veehouderij bevinden. Hoe groter het cirkeltje hoe meer gevoelige objecten zich binnen deze zone bevinden (zie de classificering op de kaart). Uit onderstaande grafieken wordt duidelijk dat etc. .

Ontwikkeling dieren en bedrijven: geiten, schapen en nertsen in X.

In de periode 2003-2011 kent het aantal geiten een toename van etc. Ook het aantal bedrijven neemt af. Er vindt dus over hele linie schaalvergroting plaats.

In de bijlage vind u een volledig overzicht van aantallen per diersoort en bedrijven. In de bijlagen vind u ook een overzicht van het aantal vergunde dieren in, per diersoort en per kern.

3 HET BEOORDELINGSKADER GEZONDHEID EN MILIEU INTENSIEVE VEEHOUDERIJEN IN HET KORT

Leeswijzer:

In dit hoofdstuk zijn per hoofdonderwerp de bijbehorende deelvragen van het beoordelingskader gezondheid en milieu ingevuld met de informatie ⁴die tot nu toe bekend is. Tijdens de workshop kunnen zaken aangevuld of aangescherpt worden.

1 Omvang van de gezondheidseffecten

1-1 Omvang van de gezondheidseffecten: Over welke gezondheidseffecten gaat het?

Algemeen

Omwonenden van intensieve-veehouderijbedrijven worden mogelijk blootgesteld aan fijnstof, micro-organismen en endotoxinen. Voor

⁴ Gebaseerd op Fast, T. en R. Nijdam (2013). Beoordelingskader gezondheid en milieu intensieve veehouderijen.

mensen die dicht bij (meerdere) bedrijven wonen, kan het gevolgen hebben voor de gezondheid, met name de luchtwegen. Het is nog niet duidelijk binnen welke afstanden of bij welke concentraties gezondheidseffecten optreden.

Uit onderzoek blijkt dat astma minder vaak voorkomt bij omwonenden van veehouderijbedrijven. Omwonenden van nertsbedrijven hebben wel vaker astma. Omwonenden met astma en COPD hebben vaker infecties en longontsteking dan mensen met astma en COPD in plattelandsgebieden met minder veehouderijbedrijven.

Zoönosen

Voor verspreiding vanuit de veehouderij zijn de volgende zoönosen⁵ die zich via de lucht verspreiden relevant:

Q-koorts:

Q-koorts wordt veroorzaakt door een bacterie (*Coxiella Burnetti*), die verschillende dieren bij zich kunnen dragen. In Nederland gaat het vooral om geiten en schapen.

De gezondheidseffecten zijn:

Acuut

- merendeel (60%) van geïnfecteerden wordt niet ziek;
- griepachtig ziektebeeld en/of longontsteking, begint vaak met zware hoofdpijn, hoge koorts;
- meestal genezing na 1 á 2 weken; 20% van infecties leidt tot ziekenhuisopname;
- infectie kan complicaties geven in zwangerschap;
- overlijden <1%.

Chronisch

- Bij 1- 3 % van patiënten met acute Q-koortsinfectie; ook na een asymptomatische infectie;
- Benauwdheid, koorts, transpireren, vermoeidheid, vermageren, ontsteking aan hart en/of bloedvaten;
- Overlijden; patiënten waren al zeer ernstig ziek voordat zij Q-koorts kregen.

Post-Q-koorts-vermoeidheid syndroom

- 25% van de patiënten hebben langer dan 1 jaar abnormale vermoeidheid, zweten, hoofdpijn, spier- en gewrichtspijn, kortademig, concentratie- en slaapproblemen. Dit komt met name voor bij mensen die een ernstige longontsteking als gevolg van Q- koorts hebben doorgemaakt.

Influenza (vogelgriep en varkensgriep):

Vogelgriep

Directe overdracht van vogelgriepvirussen naar de mens kan gevaarlijk zijn. Het komt niet vaak voor, maar toch wordt vogelgriep als een probleem gezien. Griepvirussen kunnen snel veranderen. Als een mens tegelijkertijd besmet raakt met een menselijk en een dierlijk virus kan

⁵ infectieziekten die dieren op mensen kunnen overdragen

door een interactie tussen beide virussen een nieuwe variant van het virus ontstaan.

De gezondheidseffecten bij vogelgriep zijn:

- Bij milde infecties is er sprake van lichte griepklachten en/of een lichte oogontsteking. Klachten gaan meestal weg na 2 – 7 dagen (uitgezonderd hoest);
- Bij ernstige effecten is er sprake van koorts en longontsteking, het falen van organen; sterfte (bij recente uitbraken hoogpathogeen virus in buitenland helft van de geïnfecteerden);
- Infecties zijn vooral een beroepsrisico m.n. bij bestrijders bij een uitbraak;
- Er is nauwelijks overdracht van mens op mens; de kans hierop kan door mutaties groter worden;
- Vermenging vogelgriepvirus met humaan of varkensvirussen: mogelijk wel overdracht naar mensen, maar kans is klein.

Varkensgriep

Ook varkens kunnen besmet zijn met influenza A-virussen. Deze lijken soms op de griepvirussen van de mens. Het komt voor dat mensen die met varkens werken worden besmet, maar dit leidt in het algemeen niet tot ernstige klachten. Varkens zijn gevoelig voor vogel-, varkens- en mensengriepvirussen.

- Er zijn verschillende subtypes van het virus; laagpathogene influenza virussen kunnen door mutaties hoogpathogeen worden;
- Tot nu toe zijn de varkensvirussen laagpathogeen en veroorzaken in het algemeen geen ernstige klachten bij de mens;
- Infecties komen alleen voor bij mensen die intensief contact hebben met zieke dieren;

Antibiotica-resistente bacteriën

Antibiotica zijn nodig bij de bestrijding van bacteriële infecties bij mens en dier. De laatste jaren zijn bacteriën steeds vaker bestand tegen antibiotica (resistentie ontwikkeling), terwijl er bijna geen nieuwe middelen meer worden ontwikkeld. Dat is een gevaar voor de gezondheid van mens en dier. De resistentie betekent niet dat mensen vaker ziek worden door de bacteriën, maar wel als ze ziek worden, de behandeling moeilijker kan zijn.

MRSA-bacterie (Meticilline-resistente Staphylococcus aureus)

MRSA is een bacterie die niet gevoelig is voor veel gebruikte antibiotica. Daardoor zijn infecties met MRSA moeilijk te behandelen. MRSA komt voor bij varkens, vleeskalveren en vleeskuikens. Door meer gebruik van antibiotica bij landbouw(huis)dieren kunnen meer resistente bacteriën ontstaan. Gezonde MRSA –dragers merken er over het algemeen weinig van.

Effecten zijn:

- bij verminderde weerstand/pas geopereerde patiënten infecties mogelijk (zweren, abscessen);
- zeldzame gevallen: bloedvergiftiging, botinfectie, longontsteking;
- dragerschap onder veehouders zeer hoog, tot wel 70%; onder familieleden veel lager.

ESBL-bacterie (Extended spectrum betalactamase producerende bacterie)

Dit zijn bacteriën die een enzym produceren dat bepaalde antibiotica (penicillines en cefalosporines) onwerkzaam kan maken. Resistentie door ESBL-productie betekent dat deze antibiotica niet meer werken. Deze bacteriën zien we bij o.a. vleeskuikens. Overigens komen ESBL-bacteriën ook voor bij gezonde mensen, zonder dat deze klachten veroorzaken (gezonde dragers).

Effecten zijn:

- met name in ziekenhuizen en verpleeghuizen een probleem;
- soms ernstige urineweg- of bloedbaaninfecties bij oude mensen (verminderde afweer) en personen met een gestoord immuunsysteem;
- transmissieroute, dragerschap veehouders en omwonenden onbekend; onderzoek loopt.

Geur

Geur wordt grotendeels veroorzaakt door de uitwerpselen (mest) van dieren. De verspreiding is afhankelijk van de diersoort, het aantal, het voer, de stal, de mestverwerking en -opslag.

Effecten van geur zijn:

- Gezondheidseffecten: Mensen ervaren geur als onaangenaam en dit kan leiden tot stressgerelateerde klachten.
- Stress-gerelateerde gezondheidsklachten zijn hoofdpijn, benauwdheid, misselijkheid;
- Daarnaast kan geur leiden tot verstoring van gedrag/activiteiten zoals ramen sluiten, niet graag buiten komen, geen bezoek ontvangen, minder diep ademen en klachten indienen.

Fijnstof

Fijnstof is een verzamelnaam voor kleine deeltjes in de lucht met verschillende grootte en verschillende samenstelling. De grootte van de deeltjes bepaalt waar ze in de longen terecht komen. In combinatie met de samenstelling bepaalt het tot welke effecten dat kan leiden.

Hoe kleiner de stofdeeltjes, hoe dieper zij kunnen doordringen in de longen en hoe schadelijker ze zijn. Voor het beoordelen van gezondheidseffecten van fijnstof zijn de hoeveelheid, de samenstelling en de grootte van de stofdeeltjes van belang. Het hangt ook af van het soort stal, het aantal dieren en de diersoort. Bij pluimvee komt meer fijnstof vrij dan bij varkens. Het fijnstof uit stallen is grover dan van het verkeer.

Gezondheidseffecten zijn:

- Meer luchtwegklachten en -ontstekingen.

Endotoxinen

Endotoxinen zijn bestanddelen van de celwand van bacteriën (als onderdeel van fijnstof) in de lucht. In de stal, bij veehouderijen en bij veevoerproductie zijn de concentraties hoog. Gezondheidsraad oppert gezondheidskundige advieswaarde van 30 EU/m³.

Gezondheidseffecten zijn:

- bij hogere blootstelling: ontsteking luchtwegen
- acuut: droge hoest, kortademigheid, koorts
- chronisch: chronische bronchitis, vermindering longfunctie.

1-2 Omvang van de gezondheidseffecten: Hoeveel mensen worden blootgesteld?

Algemeen

Onder normale omstandigheden, dat wil zeggen dat er geen uitbraak is, zijn de risico's voor omwonenden door virussen en bacteriën beperkt. Er is echter weinig bekend over de blootstelling aan micro-organismen en de relaties tussen blootstelling en effect of respons. Standaard meetmethoden ontbreken.

Zo nu en dan doen zich uitbraken voor van (nieuwe) zoönosen, die een bedreiging kunnen vormen voor de gezondheid. De kans op zo'n uitbraak is moeilijk te bepalen.

Hoe groter de afstand, hoe lager de blootstelling. De concentraties nemen op grotere afstand af (RIVM). Het hanteren van een bepaalde afstand tussen veehouderijbedrijf en woningen heeft daardoor een gunstig effect op de blootstelling van omwonenden aan geur, fijnstof, endotoxinen en zoönotische agentia. Welke afstand dit is, hangt af van bedrijfsomvang, staltype, diersoort, technische maatregelen en lokale omgevingsfactoren⁶.

Infectierisico's

Alleen voor Q-koorts zijn onderzoeksgegevens beschikbaar mbt de gevolgen voor omwonenden en die duiden op een verhoogd risico van infectie en ziekte bij omwonenden in relatie tot de afstand van woonhuis tot melkgeitbedrijven (ten tijde van een uitbraak bij geiten/schapen). Wonen nabij MSRA-besmette bedrijven lijkt geen verhoogd risico te geven. MRSA komt erg weinig voor bij omwonenden van veehouderijen. Voor alle andere zoönosen kunnen geen onderbouwde uitspraken worden gedaan over het gezondheidsrisico in relatie tot de afstand tot een veehouderij. Daar is onvoldoende onderzoek naar verricht⁷.

Q-koorts

De bacteriën die Q-koorts veroorzaken verspreiden zich via de lucht naar de omgeving vanuit besmette geiten- en schapenbedrijven, vooral tijdens de lammerperiode van februari tot en met mei. Mensen die in de buurt van het bedrijf wonen of recreëren kunnen de bacterie inademen en ziek worden. Aangenomen wordt dat er een verhoogde kans is op het oplopen van Q-koorts in een cirkel van 5 km rond een besmet bedrijf ten tijde van een uitbraak.

Vogelgriep

Laag pathogene⁸ vogelgriep komt vrij algemeen voor bij in het wild levende vogels. Pluimvee is gevoelig voor een groot aantal subtypes van het vogelgriepvirus. De verspreidingskans van een hoogpathogeen⁹ virus neemt snel af naarmate de bedrijven verder uit elkaar liggen. De overdrachtskans is klein als er minder dan 2,9 pluimveebedrijven per km² zijn. Bij een minimale afstand van 1 km tussen bedrijven ligt de

⁶ Nog niet gepubliceerd: Aanvullend toetsingskader; een risico- inventarisatie en evaluatie voor gezondheid bij veehouderij (2013). Nijdam, R. e.a.

⁷ Infectierisico's van de veehouderij voor omwonenden (2012) Maassen CBM (e.a.), RIVM Rapport 609400004

⁸ Laag pathogeen betekent milde ziekteverschijnselen (bij dieren)

⁹ Hoog pathogeen betekent ernstige ziekteverschijnselen (bij dieren)

maximale bedrijfsdichtheid ruim onder deze 'kritische dichtheid'. Er zijn afspraken gemaakt in Nederland 'hoe te handelen' bij een uitbraak van vogelgriep binnen een pluimveehouderij om verspreiding naar andere veehouderijen en mensen te beperken¹⁰

Varkensgriep

Blootstelling van mensen aan varkensgriepvirus lijkt vooral een probleem voor de werknemers op een bedrijf.

Vee-specifieke MRSA

Vooraf mensen die intensief met varkens, vleeskalveren en vleeskuikens werken lopen het risico MRSA op te lopen. Zij zijn vaker MRSA-drager dan hun gezinsleden die niet met de dieren in aanraking komen. Uit onderzoek van het IRAS blijkt, dat de vee-specifieke MRSA-bacterie vaker en in hogere concentraties in de lucht wordt teruggevonden in een straal van 1000 meter rond veehouderijbedrijven. De gemeten concentratie nam toe met het aantal bedrijven in het gebied.

ESBL

Het is nog onduidelijk of omwonenden worden blootgesteld aan ESBL-producerende bacteriën.

Geur

Geur wordt grotendeels veroorzaakt door de uitwerpselen (mest) van dieren. De emissie van geur is onder andere afhankelijk van het type en aantal dieren, het voer, de wijze van opvang van de mest en van de afzuiging in de stal. Om vast te stellen hoeveel mensen zijn blootgesteld kan het aantal woningen binnen verschillende geurconcentraties worden bepaald.

Fijnstof

Het stof van de landbouw komt vooral van strooisel, mest- en diervoerbesteddelen (ruim 95%). De hoeveelheid fijnstof die wordt verspreid is o.a. afhankelijk van de diersoort en het huisvestingssysteem, zoals het type stal. De pluimveesector en de varkenssector zijn verantwoordelijk voor bijna 80% van de emissie van fijnstof uit de landbouw. Uit verspreidingsberekeningen blijkt dat tot een afstand van 150 meter de extra bijdrage van intensieve veehouderij aan de fijnstofconcentratie goed meetbaar is.

Endotoxinen

Hoge concentraties endotoxinen komen voor in de stallen zelf, bij veevoerproductie en in de nabijheid van veehouderijbedrijven. Ook uit een beperkt aantal metingen van het IRAS blijkt dat in de nabije omgeving van veehouderijbedrijven hogere concentraties endotoxinen voorkomen.

Binnen de varkenshouderij- en pluimveehouderijbedrijven zijn door het IRAS zeer hoge niveaus endotoxineconcentraties, rond de 1000 EU/m³, gemeten. Op basis van het beperkte aantal metingen kunnen geen

¹⁰

http://www.rivm.nl/Documenten_en_publicaties/Professioneel_Praktisch/Draaiboeken/Infectieziekten/LCI_draaiboeken/Aviaire_influenza_Preventieve_maatregelen_op_een_bedrijf_deeldraaiboek_1

uitspraken worden gedaan over de gemiddelden en spreidingen over langere termijn. Het is dus onduidelijk hoeveel mensen blootgesteld zijn aan verhoogde endotoxineconcentraties.

1-3: Omvang van de gezondheidseffecten: Hoeveel mensen worden ziek, krijgen klachten of ondervinden effecten?

Algemeen

Over de relatie tussen blootstelling en het al dan niet ziek worden¹¹ is nog weinig bekend. Voor micro-organismen binnen een diersoort kan geringe blootstelling al leiden tot infectie, al dan niet met symptomen. Voor overdracht op de mens is vaak een hogere dosis nodig. Er zijn aanwijzingen dat zich bij omwonenden van intensieve veehouderijen effecten op de luchtwegen kunnen voordoen. Er is nog te weinig onderzoek gedaan om oorzakelijke kwantitatieve verbanden te kunnen leggen tussen het optreden van gezondheidseffecten en blootstelling aan specifieke componenten in het fijnstof. Ook ontbreekt het nog aan blootstellingsgegevens. Het is hiermee niet bekend hoeveel mensen gezondheidseffecten zullen ondervinden.

Q-koorts:

Als er geen besmetting/ uitbraak binnen veehouderijen is, is kans op gezondheidseffecten bij mensen afwezig. De meeste bacteriën komen vrij tijdens het lammeren van geiten en schapen in de periode van februari tot en met mei. Door de huidige vaccinatie van commercieel gehouden schapen en geiten en zolang er geen uitbraken meer zijn binnen veehouderijen, vormt Q-koorts geen extra risico meer voor omwonenden.

Vogelgriep:

Op dit moment (juni 2016) komt er geen hoogpathogene vogelgriep voor. Er is dus geen blootstelling mogelijk en worden er geen mensen ziek door het vogelgriepvirus. Er zijn afspraken gemaakt in Nederland 'hoe te handelen' bij een uitbraak van vogelgriep binnen een pluimveehouderij om verspreiding naar andere veehouderijen en mensen te beperken¹².

Varkensgriep:

Op dit moment (juni 2016) komt er geen varkensgriep in Nederland voor. Er is dus geen blootstelling en er worden geen mensen ziek door het varkensgriepvirus afkomstig van een varkensgriepuitbraak

MRSA:

De vee-gerealteerde MSRA verspreidt zich niet naar omwonenden, maar veehouders zelf zijn vaak drager van de bacterie. Dragerschapbehandeling is moeilijker of niet mogelijk bij mensen met katheters, sondes of infusen.

¹¹ Bij een vastgestelde dosis-effect relatie weet men bij bepaalde concentraties van een stof wat het effect is.

¹² http://www.rivm.nl/Documenten_en_publicaties/Professioneel_Praktisch/Draaiboeken/Infectieziekten/LCI_draaiboeken/Aviaire_influenza_Preventieve_maatregelen_op_een_bedrijf_deeldraaiboek_1

ESBL:

Er is geen onderzoek gedaan of omwonenden worden blootgesteld aan ESBL-producerende bacteriën.

Geur:

Op basis van algemene dosis-effect relaties kan het aantal gehinderden geschat worden op basis van de geurbelasting nabij woningen. In de praktijk blijkt dat burgers veel geurhinder ervaren terwijl de veehouderijen voldoen aan de wettelijk gestelde eisen. Gemeenten gebruiken wettelijk voorgeschreven verspreidingsmodellen om te bepalen of de emissie van geur acceptabel is voor de omgeving. Op dit moment wordt onderzocht welke aanpassingen van het verspreidingsmodel nodig zijn om tot een betere en realistischere schatting van de geurbelasting te komen.

Fijnstof:

Bij de gezondheidseffecten als gevolg van blootstelling aan fijnstof uit stallen gaat het om een toename van luchtwegklachten en – ontstekingen. Er is nog geen kwantitatieve dosis-response relatie bekend, zodat niet duidelijk is hoeveel mensen het betreft.

Endotoxinen:

Er zijn slechts beperkt metingen uitgevoerd. Ook ontbreekt het nog aan een kwantitatieve dosis-effectrelatie bij de concentraties die rond veehouderijen heersen. Het aantal personen met gezondheidseffecten is daardoor nog niet te schatten.

Gegevens voor de gemeente X

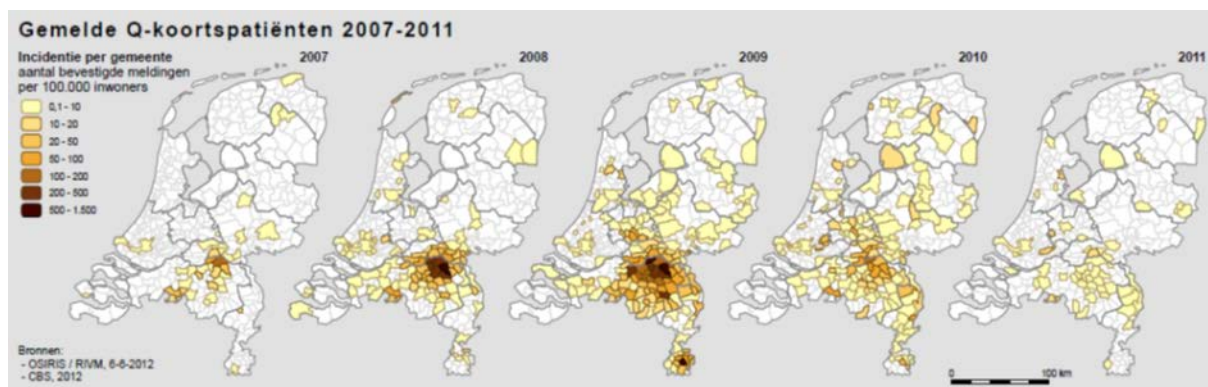
De provincie Y heeft de meeste landbouwbedrijven, de meeste varkens, de meeste kippen en de meeste geiten van alle provincies (CBS data 2009). Door deze grote aantallen dieren in combinatie met de hoge bevolkingsdichtheid liggen zoönosen op de loer. Dieren kunnen een belangrijke bron van (nieuwe) infectieziekten zijn.

Q-koorts

Een voorbeeld van een zoönose is Q-koorts, een infectieziekte die 2007-2010 veel voorkwam bij mensen door uitbraken bij melkschapen/-geiten. Van 2007 tot en met 2009 was er steeds een forse toename van het aantal ziektegevallen bij mensen ten tijde van het lammerseizoen bij geiten/schapen. Preventieve maatregelen die zijn ingezet, onder andere vaccinatie van melkgeiten en het ruimen van drachtige geiten op besmette bedrijven bleken effectief. Sinds 2010 werden er, veel minder mensen ziek door Q-koorts. Om tot de implementatie van effectieve maatregelen te komen, bleek samenwerking tussen humane en veterinaire experts (en betrokken beleidsadviseurs en ministeries) cruciaal.

Tabel: aantal meldingen Q-koorts en besmette bedrijven.

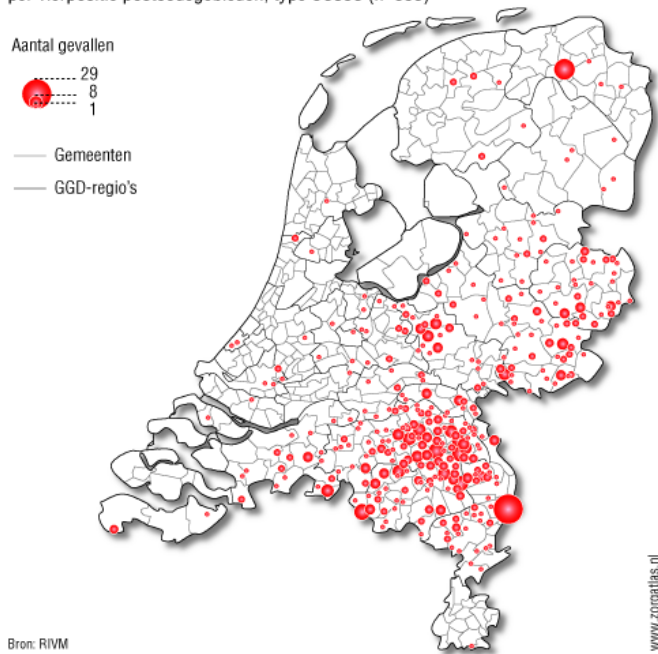
Jaar	Meldingen Q-koorts bij mensen	Besmette bedrijven (nieuwe)
2007		
2008		
2009		
2010		
2011		
2012		

Vee-gerelateerde MRSA

De GGD heeft geen cijfers van het aantal vee-gerelateerde MRSA besmettingen. Het is geen meldingsplichtige ziekte. Ook krijgen we hier maar weinig vragen over van burgers. Wel is er op het nationaal kompas een landelijk overzichtskaartje van de vee-gerelateerde MRSA:

Vee gerelateerde MRSA 01-01-2009 t/m 30-06-2009 per vierpositie postcodegebieden, type CC398 (n=659)

Griep (varkens en pluimvee)

Varkensgriep is niet meldingsplichtig (niet bij dieren en ook niet bij mensen). Voor vogelgriep geldt wel een meldingsplicht bij dieren en bij mensen als het een hoogpathogene variant betreft. De GGD krijgt regelmatig verdenkingen van vogelgriep op bedrijven in het werkgebied. Maar in onze regio is geen echte besmetting geweest in de afgelopen jaren. In 2003 was de laatste uitbraak van hoog pathogene vogelgriep op pluimveebedrijven, vooral in de Gelderse Vallei.

De GGD krijgt weinig vragen over vee-gerelateerde MRSA, vogelgriep of ESBL.

Geur:

Uit het onderzoek in 2009 blijkt dat etc....

1-4 Omvang van de gezondheidseffecten: Zijn er redenen om aan te nemen dat het aantal blootgestelden in de toekomst zal veranderen of dat schattingen van het gezondheidseffect moeten worden bijgesteld?

Algemeen

Door het verdwijnen van kleinere bedrijven met relatief weinig hygiënische voorzieningen is er een afname van het risico op zoönosen. Door een toename van grotere (mega)bedrijven met veel dieren kan het risico in de directe omgeving toenemen. Dit is ook afhankelijk van de bedrijfsvoering (hygiënemaatregelen, antibioticagebruik, e.d.). Grotere bedrijven kunnen meer investeren in (milieu)maatregelen, goede stalconcepten en een gesloten bedrijfsvoering. Hierdoor kan het risico ook afnemen.

Q-koorts

Door het vaccineren van geiten en schapen tegen Q-koorts is het risico op Q-koorts bij omwonenden van melkschappen/ melkgeitenbedrijven zo goed als verdwenen. Vaccinatie verkleint de kans dat dieren besmet raken. Als een dier toch besmet is, zorgt vaccinatie ervoor dat dieren minder Q-koortsbacteriën uitscheiden. Vanaf 2010 moeten schapen en geiten op bedrijven met meer dan 50 dieren en bedrijven met een publieksfunctie elk jaar tussen 1 januari en 1 augustus worden gevaccineerd.

Vogelgriep en varkensgriep

Als er meer pluimveehouderijen met scharrelmogelijkheden komen neemt door blootstelling van de buiten lopende dieren aan uitwerpselen van (besmette) wilde vogels het risico toe.

Varkens zijn gevoelig voor zowel vogelgriepvirussen als varkens- en menselijke griepvirussen. Bij gelijktijdige besmetting met verschillende virussen kunnen nieuwe griepvirussen ontstaan, waartegen mensen geen afweer hebben.

Daarnaast bestaat er een minimale kans dat een vogelgriep-/varkensvirus, dat een mens infecteert, door enkele spontane aanpassingen toch in staat blijkt om mens-mens te verspreiden.

MRSA en ESBL

Door het stimuleren van een zo beperkt mogelijk gebruik van antibiotica in veehouderijen neemt het risico af.

Fijnstof

Overschrijdingen van de dagnorm bij veehouderijen wordt in het kader van het Nationaal Samenwerkingsprogramma Luchtkwaliteit (NSL) aangepakt. Het aantal woningen en veehouderijen waar de norm overschreden wordt is hierdoor afgenomen. (RIVM, 2011a). In X zijn er in geen overschrijdingen van de normen geconstateerd. Over de gezondheidsrisico's van blootstelling aan fijnstof is er voor stedelijk gebied veel bekend. Stedelijk fijnstof verschilt echter te zeer van fijnstof rond veehouderijen om over te nemen. Nader onderzoek moet uitwijzen of de geschatte gezondheidseffecten van fijnstof rond veehouderijen bijgesteld moeten worden.

Geur

Naast de verschillende gezondheidseffecten die geur kan oproepen heeft geurhinder ook een relatie met bezorgdheid, vertrouwen in de ondernemer en de overheid en de ingezette maatregelen. De gemeente X zet hier actief op in en verwacht dat dit ook leidt tot betere afstemming over ontwikkelingen en dat er meer rekening wordt gehouden met elkaars wensen waardoor mogelijk ook minder hinder wordt gerapporteerd.

1-5 Omvang van de gezondheidseffecten: Ligt het gezondheidsrisico boven het niveau dat (in het milieubeleid) wordt aangeduid met toelaatbaar?

Er zijn verschillende mogelijkheden om mens en milieu te beschermen tegen ongewenste blootstelling aan milieufactoren en infectieziekten. Normen gericht op maximaal toelaatbare belastingniveau 's die mens en milieu moeten beschermen tegen ongewenste effecten. Normstelling

vindt plaats met behulp van advieswaarden, grens- en streefwaarden. Op dit moment zijn er geen normen of grenswaarden beschikbaar voor micro-organismen, fijnstof afkomstig van veehouderij en zoonosen. Alleen voor endotoxinen geeft de Gezondheidsraad een aanbeveling. Vraag blijft of hiermee eventuele negatieve gezondheidseffecten bij blootstelling lager dan deze advieswaarde voorkomen worden. De industriële geurnormen en de normen zoals die gelden in de Wet geurhinder en veehouderij liggen ver uit elkaar. De Gezondheidsraad beveelt aan de wetgeving wetenschappelijk beter te onderbouwen.

Zoonosen

Het Maximaal Toelaatbaar Risico (MTR) voor sterfte als gevolg van blootstelling aan carcinogene stoffen is gesteld op 1×10^{-6} per jaar. In 2010 en in 2011 overleden respectievelijk 11 en 5 mensen aan Q-koorts. Op een bevolking van 16,7 miljoen was het sterfterisico respectievelijk 0,7 en $0,3 \times 10^{-6}$ per jaar. Deze risico's liggen onder het Maximaal Toelaatbaar Risico.

Geur

Voor het percentage (ernstig) gehinderden zijn geen grenswaarden opgesteld. In het landelijke milieubeleid is wel als doel gesteld dat er geen ernstige hinder is als gevolg van geur. Deze doelstelling wordt niet gehaald. Voor uitgebreide informatie wordt verwezen naar pagina 16-17 van beoordelingskader veehouderijen.

Fijnstof

Bij blootstelling aan fijnstof uit stallen gaat het vooral om een toename van luchtwegklachten en -ontstekingen. Er is voor deze effecten nog geen kwantitatieve dosis-response relatie bekend, zodat niet duidelijk is of het risico boven het MTR ligt.

Endotoxinen

Er is alleen een grenswaarde voor werknemers. De Gezondheidsraad geeft een advieswaarde voor de bescherming tegen de acute effecten na kortdurende blootstelling van 90 EU/m^3 (bij 8 uur lange blootstelling, tijd gewogen gemiddelde). Voor de algemene bevolking heeft de Gezondheidsraad recent een advieswaarde afgeleid van 30 EU/m^3 (Gezondheidsraad, 2012). Voor uitgebreide informatie wordt verwezen naar pagina 18 van beoordelingskader veehouderijen.

1-6 Omvang van de gezondheidseffecten: Hoe zeker is het verband tussen blootstelling en mogelijke gezondheidseffecten?

Zoonosen

Blootstelling aan zoonosen, , kan gezondheidseffecten veroorzaken. Niet iedereen wordt (ernstig) ziek. Dit is afhankelijk van de zoonose (soort verwekker, de symptomen en de mate van overdracht) en de gezondheidstoestand van de blootgestelde (risicofactoren afhankelijk van zoonose).

Geur

Op dit moment loopt er een vergelijkend onderzoek naar gemodelleerde geurbelasting en gemelde geurhinder. Ook wordt onderzocht welke factoren daarbij van invloed zijn, zoals de diersoort. Persoonlijke

omstandigheden kunnen ook van invloed zijn. Een kwantitatieve relatie tussen de geurbelasting en stress-gerelateerde gezondheidseffecten en verstoring van activiteiten en gedrag is nog niet bekend.

Fijnstof

Voor de gevolgen van fijnstof zijn zowel de hoeveelheid als de samenstelling van belang. Het fijnstof uit de landbouw is vooral grof en zit vol met bacteriën, virussen, parasieten, schimmels en endotoxinen. Het kan vooral leiden tot luchtwegklachten en -ontstekingen. Er is echter nog weinig onderzoek bekend dat een goede relatie geeft tussen de blootstelling aan fijnstof en de effecten op de gezondheid.

Endotoxinen

Er is redelijk veel onderzoek gedaan naar blootstelling van werknemers, waaronder mensen die in stallen werken. Bij hoge concentraties, die in stallen voorkomen, zijn zonder uitzondering chronische effecten op de longfunctie gevonden die gepaard gaan met luchtwegklachten. Het ontbreekt echter aan gegevens over effecten bij de algemene bevolking. Het is ook te vroeg om een uitspraak te kunnen doen over de eventuele negatieve gezondheidseffecten van de beduidend lagere blootstellingsniveaus op afstand van veehouderijen.

1-7 Omvang van de gezondheidseffecten: Hoe groot is de bijdrage van de blootstelling aan het totaal aantal ziektegevallen?

Verschillende (typen) zoönosen veroorzaken in verschillende mate gezondheidseffecten. Per situatie (m.n. soort veehouderij) kunnen de meest waarschijnlijke verwekkers het beste op geleide van de meest recente literatuur worden beschreven.

Voorbeeld: MRSA

In 2008 behoorde 40% (1.100) van de 2.700 MRSA-isolaten, die voor DNA-typering naar het RIVM werden gestuurd, tot het vee-gerelateerde type.

Geurhinder

De grootste bron van geurhinder in het buitengebied is de intensieve veehouderij. Als er geurklachten zijn, komen deze voor het overgrote deel van de intensieve veehouderij.

Van fijnstof en endotoxinen is niet bekend hoeveel ziektegevallen er optreden als gevolg van blootstelling en ook niet wat de bijdrage is aan het aantal ziektegevallen.

2 Ernst van de gezondheidseffecten

2-1 Ernst van de gezondheidseffecten: Welke aandoeningen of klachten brengen de omwonenden in verband met intensieve veehouderij?

De volgende aandoeningen of klachten worden door omwonenden genoemd:

- Geuroverlast; geurberekeningen zijn theoretisch en gemiddelden. Hierdoor ervaren omwonenden toch geuroverlast, hoewel dat volgens de verspreidingsberekeningen niet zou kunnen
- Angst voor risico's op Q-koorts, infecties met MRSA en ESBL en andere infectieziekten;
- Bezorgdheid over stoffen en micro-organismen die verspreid worden door luchtwassers.

X

Tussen 2002 en zijn er .. klachten ingediend bij de gemeente X over veehouderijen. Hiervan gingen er .. over overlast door vliegen, ... over geur/stank, ... over mestopslag en –lozingen, ... over geluidsoverlast en ... over het vermoeden van de aanwezigheid van een dierziekte. Daarnaast zijn er nog 5 klachten over overige zaken die niet direct verband houden met het houden van dieren.

Uit het eerder onderzoek rondom veehouderijen blijkt dat% matig tot erg bezorgd is over hun eigen gezondheid in relatie tot intensieve veehouderij. Dit gaat om de beleving en het gevoel en hoeft daarom niet overeen te komen met de feitelijke risico's. Individuele factoren zijn namelijk hierop van invloed. Bij communicatie over risico's moet wel rekening worden gehouden met deze (subjectieve) beleving onder burgers. De gemeente X neemt dit serieus en betreft dit ook bij de afwegingen rond ontwikkelingen in het buitengebied. Intensieve veehouderij wordt vaker als een groot milieuprobleem in de woonomgeving ervaren door bewoners uit de dorpskernen dan door bewoners uit de stad.

2-2 Ernst van de gezondheidseffecten: Worden de gezondheidseffecten vooral bij bepaalde (risico)groepen gezien?

Voor Q-koorts zijn dit mensen met verminderde weerstand, patiënten met hartafwijkingen, implantaten in de bloedbaan en zwangere vrouwen;

Voor MSRA zijn dit mensen met verminderde weerstand die met varkens, kalveren of vleeskuikens werken en patiënten in verpleeg- en ziekenhuizen;

Voor ESBL zijn dit patiënten in ziekenhuizen en ouderen in verpleeghuizen;

Voor geur is dit de algemene bevolking;

Voor fijnstof en endotoxinen zijn dit ouderen, personen met al bestaande luchtweg- of hartaandoeningen en kinderen.

2-3 Ernst van de gezondheidseffecten: Wanneer en hoe vaak treden de gezondheidseffecten op?

Q-koorts: Incidenteel, maar klachten kunnen erg lang (meer dan een jaar) aanhouden.

MRSA en ESBL: incidenteel, veelal bij ouderen en patiënten in het ziekenhuis of verpleeghuis

Geur: Dagelijks mogelijk.

Fijnstof en endotoxinen: De korte termijn effecten: dagelijks mogelijk. De langere termijn effecten: incidenteel.

2-4 Ernst van de gezondheidseffecten: Welke behandelingsmogelijkheden zijn er?

Q-koorts: Q-koorts wordt met antibiotica behandeld.

Vogelgriep: Bij een besmetting met vogelgriep zorgt een behandeling met virusremmende middelen ervoor dat de ziekte minder ernstig verloopt.

MRSA: Bij MRSA-dragers (bij wie de MRSA geen infectie heeft veroorzaakt) worden over het algemeen een chloorhexidine-zeepoplossing en neuszalf ingezet om de MRSA-bacteriën van de huid en het slijmvlies te verwijderen. MRSA-infecties worden behandeld met speciale antibiotica, o.a. afhankelijk van het type MRSA.

ESBL: Een ESBL infectie is moeilijk met antibiotica te bestrijden.

Geur: Ontlopen van de geurblootstelling en communicatie over de geursituatie.

Fijnstof en endotoxinen: Luchtwegklachten, longontsteking: medicijnen, antibioticumkuur.

Verergering astma en COPD: meer medicijngebruik, pufjes, e.d.

3 Waardering van effecten of risico's

3-1 Waardering van effecten: Bedreigt het risico het gevoel van veiligheid?

Omwonenden geven vaak de volgende argumenten aan:

- de toename van infectieziekten bij dieren die ook op de mens overdraagbaar zijn
- de toename van resistente bacteriën
- de uitstoot van (microbiologisch) stof
- uitbraak van nieuwe varianten hoogpathogene virussen
- verder bestaan er gevoelens van onveiligheid rond vleesconsumptie en voedselkwaliteit

3-2 Waardering van effecten: Hoe zit het met de vrijwilligheid en de beheersbaarheid van het risico?

Omwonenden hebben weinig invloed op de ontwikkeling. Zij kunnen welinspraakreacties geven op vergunningaanvragen van bedrijven en bij procedures rondom bestemmingsplannen van LOG's en buitengebieden. De milieuwetgeving zitten behalve voor de geur van individuele bedrijven, weinig handvatten om de bedreigende aspecten zoals de cumulatie van geur, de (microbiologische) samenstelling van fijnstof of de infectieziektendruk te toetsen.

3-3 Waardering van effecten: Zijn er andere redenen waarom het risico (door sommigen) als onacceptabel wordt beschouwd?

Omwonenden geven vaak ook de volgende argumenten aan:

- schaalvergroting geeft zorgen over dierenwelzijn, dierziekten, landschap, gezondheidsrisico's; maar ook noodzakelijk voor duurzaam bedrijf en emissiearme technieken
- grote veehouderijen zijn niet grondgebonden en kunnen beter elders gehuisvest worden
- toename verkeersdruk

- inpassing landschap
- cumulatie (geur, fijnstof, endotoxinen, infectieziektendruk).

4 Noodzaak, mogelijkheden en effectiviteit van interventie-maatregelen

4-1 Noodzaak, mogelijkheden en effectiviteit van interventie-maatregelen: Noodzaken (Europese) normen of voorschriften tot interventie?

Op gebied van wet en regelgeving zijn veel verschillende normen en voorschriften. Binnen de veehouderij hebben we te maken met o.a. de IPPC-richtlijn, de MER-richtlijn, de Wet geurhinder en veehouderij, het activiteitenbesluit, Wet ruimtelijke ordening, Wet publieke gezondheid, Wet milieubeheer. Voor een uitgebreide toelichting wordt u verwezen naar pagina 25 en verder het beoordelingskader veehouderijen.

Gemeente X

De gemeente X heeft diverse maatregelen vastgesteld. Etc.

In het *bestemmingsplan 'Buitengebied Z...'* is het volgende opgenomen: Etc..

4- 2 en 4.3. Noodzaak, mogelijkheden en effectiviteit van interventie-maatregelen: Zijn maatregelen mogelijk en hoe effectief zijn deze maatregelen in het verlagen van blootstelling of voorkomen van ziekte?

Welke maatregelen mogelijk zijn en welke maatregelen het beste passen bij de situatie in de gemeente X werken we met elkaar verder uit tijdens de workshop van Daarbij gaan we ook in op de effectiviteit van eventuele maatregelen.

Een aantal categorieën maatregelen:

- Huisvestingsysteem (beheersing van introductie en verspreiding micro-organismen)
- Stalconcept (emissiebeperking in stal)
- Bedrijfsvoering
- Bedrijfsgrootte
- Emissiebeperkende maatregelen (buiten stal zoals luchtwassers, mest uitrijden)
- Ruimtelijke maatregelen (afstand tussen bedrijven onderling en woningen)
- Handhaving
- Monitoring (aantallen dieren, concentraties, klachten, ziekten)

4-4 Noodzaak, mogelijkheden en effectiviteit van interventie-maatregelen: Welke instanties zijn verantwoordelijk voor maatregelen? Welke worden bepleit?

Het initiatief voor de verduurzaming van de veehouderij ligt bij de veehouderij zelf, de verwerkende industrie en de afnemers van veehouderijproducten (samen de veehouderijketen). De overheid (ministerie van Economische zaken (EZ) Ministerie van Infrastructuur en Milieu (IenM) en Ministerie van Volksgezondheid Welzijn en Sport (VWS)

ondersteunt deze ketenaanpak met normen en wetgeving voor voedselveiligheid, diergezondheid, dierenwelzijn en milieukwaliteit. Een ongeremde groei van veehouderijbedrijven vindt het kabinet ongewenst, maar gezinsbedrijven moeten wel de ruimte krijgen om zicht te kunnen ontwikkelen. Tegen deze achtergrond stelt het kabinet een wettelijk kader op dat de provincies en gemeenten de mogelijkheid biedt om vanuit een oogpunt van volksgezondheid op 3 niveaus grenzen te stellen:

- maximeren van de totale omvang van de veehouderij in een bepaald gebied
- maximeren van de veehouderij intensiteit in een gebied, of begrenzing van een veehouderijlocatie in een gebied
- Het wettelijk kader zal vorm krijgen via een wijziging van de Wet dieren.¹³

De provincies en gemeenten stellen met de regels voor ruimtelijke ordening en milieu eisen aan het woon- en leefklimaat in het landelijk gebied. Zij verlenen vergunningen en handhaven de vergunningsvoorschriften.

De eigenaar van een veehouderij is verantwoordelijk voor emissiebeperkende maatregelen en een goede bedrijfsvoering (bedrijfsmanagement en bedrijfsgezondheidsplannen).

GGD

GGD Nederland vindt dat voor de intensieve veehouderij een helder toetsingskader moet komen voor de gezondheid voor omwonenden (GGD, 2011). Daarin moeten onder andere afstandscriteria staan voor vergunningverlening bij nieuwbouw of uitbreiding van bedrijven. De GGD doet de volgende aanbevelingen:

- Bij nieuwbouw en planontwikkeling een minimale afstand van 250 meter aanhouden tussen een intensieve veehouderij en gevoelige bestemmingen. Bij innovatieve planvorming kan er reden zijn om een meer specifieke risicobeoordeling te maken.
- Binnen de afstand van 250 – 1000 meter tussen een LOG of bedrijf tot een woonkern of lintbebouwing bij vergunningverlening een aanvullende gezondheidkundige risicobeoordeling uitvoeren. In het advies bedrijfsspecifieke kenmerken zoals diersoort, bouwtype (open/gesloten stal) ligging, windrichting en andere ruimtelijke ordeningsaspecten meewegen.

Gezondheidsraad

De Gezondheidsraad stelt dat niet bekend is tot welke afstand mensen verhoogde gezondheidsrisico's lopen. In het geval van Q-koorts kan het om afstanden tot wel vijf kilometer gaan. Om aan de ongerustheid van omwonenden tegemoet te komen, vindt de Gezondheidsraad het nuttig en nodig om emissiegerelateerde minimumafstanden te hanteren die niet alleen op geurbelasting gebaseerd zijn. Deze afstanden zouden via lokaal maatwerk met het Beoordelingskader Gezondheid en Milieu

¹³ Kabinetsstandpunt inzake omvang intensieve veehouderij en schaalgrootte, 14 juni 2013

vastgesteld kunnen worden. Een dialoog tussen belanghebbenden en deskundigen kan uitkomst bieden in dit complexe vraagstuk.

4-5 Noodzaak, mogelijkheden en effectiviteit van interventie maatregelen: Is er maatschappelijke of politieke druk of is die te verwachten?

Er is grote maatschappelijke en politieke druk. De landbouwontwikkelingsgebieden (LOG's) en megabedrijven in de intensieve veehouderij krijgen in de media veel aandacht. Intensieve veehouderij is al jaren het onderwerp bij de politiek (o.a. standpunten politieke partijen). De mogelijke gezondheidsrisico's van de intensieve veehouderij en de ontwikkelingen van megabedrijven roepen veel vragen/onrust op bij de burger, huisartsen, medisch specialisten en actiegroepen. Tevens speelt de verstoring van het landschap en het dierenwelzijn een rol.

5 Kosten en baten

5-1 Kosten en baten: Is vast te stellen wat de kosten (ziekte + behandeling) zijn bij ongewijzigd beleid?

Geschatte zorgkosten voor Q-koortspatienten van 2007 – 2010 bedragen € 18,4 – 26,5 miljoen. Voor de overige zoonosen en antibiotica-resistente bacteriën, geur, fijnstof, endotoxinen is niets bekend.

5-2 Kosten en baten: Is bekend hoeveel men over heeft voor maatregelen?

Het is niet in zijn algemeenheid bekend hoeveel men over heeft voor maatregelen.

5-3 Kosten en baten :Wat kosten maatregelen om het risico te beperken of te vermijden, wie is voor deze kosten verantwoordelijk?

Eerst moet er onderzoek plaatsvinden welke maatregelen gewenst zijn in X.

RIVM

De zorg voor morgen begint vandaag